

Barbara Furmanik

architekt krajobrazu, Narodowy Instytut Dziedzictwa landscape architect, National Heritage Board of Poland

Historyczne parki i ogrody na Liście światowego dziedzictwa UNESCO

Historical parks and gardens on the UNESCO World Heritage List

Abstrakt

Na Liście światowego dziedzictwa UNESCO znajduje się obecnie 77 historycznych parków i ogrodów, które społeczność międzynarodowa uznała za dziedzictwo kulturowe o znaczeniu światowym. Ich analiza wykazała, że reprezentują kilka głównych cech, które kwalifikują je jako światowe dziedzictwo: są wybitnymi przykładami różnych stylów sztuki ogrodowej, a ich kompozycja i elementy wskazują cechy charakterystyczne dla danego stylu; ich właścicielami i twórcami są często znane osobistości, które zasłużyły się w historii świata, wybitni artyści, planiści, projektanci ogrodów, architekci; często cechuje je pionierskie podejście do sztuki ogrodowej, a także planowania przestrzennego, dzięki czemu były inspiracją dla kolejnych miejsc, projektantów i właścicieli ogrodów na całym świecie; niektóre niosą ze sobą wartości niematerialne: religijne, duchowe, są inspiracją dla poezji czy innego wymiaru sztuki (np. malarstwa, muzyki, architektury, produkcji tkanin i dywanów).

Słowa kluczowe: park, ogród, dobro, dziedzictwo, historyczne parki i ogrody, światowe dziedzictwo, Lista światowego dziedzictwa UNESCO, Konwencja światowego dziedzictwa, kryteria wpisu, autentyzm, integralność, wyjątkowa uniwersalna wartość

Abstract

The UNESCO World Heritage List consists of 77 historic parks and gardens, which the international community recognized as the cultural heritage of world importance. Analysis of these properties showed that they present some of the characteristic attributes that qualify them as a world heritage: they are outstanding examples of different styles of garden art, and their composition and elements indicate the characteristics of the style; the owners and creators are often famous in the history of the world, or were outstanding artists, planners, designers of gardens, architects; they were often places of pioneering approach to the art of gardening, as well as spatial planning, which were the inspiration for other properties, designers and garden owners worldwide; some of them carry intangible values: religious, spiritual, inspire poetry, or another forms of art (e.g. painting, music, architecture, production of fabrics and carpets).

Keywords: park, garden, property, heritage, historic parks and gardens, world heritage, UNESCO World Heritage List, World Heritage Convention, criteria for the inscription, authenticity, integrity, Outstanding Universal Value

Wstęp

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Konwencja światowego dziedzictwa) została przyjęta przez Konferencję Generalną UNESCO 16 listopada 1972 roku, aby chronić dobra kultury i przyrody dla przyszłych pokoleń. W myśl Konwencji za dziedzictwo kulturowe uznaje się zabytki i zespoły mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki, a także miejsca zabytkowe mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Głównym narzędziem realizacji celów Konwencji jest Lista światowego dziedzictwa UNESCO. Lista tworzona jest od 1978 roku; jest to wykaz dóbr

Introduction

The Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention) was adopted by the UNESCO General Conference on 16 November 1972 to protect cultural and natural properties for future generations. According to the Convention, cultural heritage is understood as monuments and complexes with outstanding universal value from the point of view of history, art or science, as well as historic sites with outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnologic or anthropologic point of view.

The main instrument for the fulfilment of the Convention's objectives is the UNESCO World Heritage List. The List has been created and supplemented

dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego z całego świata, które uznano za miejsca o wyjątkowym znaczeniu, unikalne w skali światowej, reprezentujące szczególne wartości i cechy. Ze względu na zobowiązania, jakie przyjmuje każde Państwo-Strona Konwencji, wpis dobra na Listę światowego dziedzictwa jest formą jego ochrony.

Na Liście znajdują się 1032 miejsca: 803 kulturowe, 197 przyrodniczych i 32 mieszane kulturowo-przyrodnicze (stan z maja 2016 r.). Historyczne parki i ogrody stanowią dziedzictwo kulturowe. Wśród 803 dóbr kulturowych 77 to samodzielne założenia ogrodowe i parkowe oraz dobra, których ogrody są nieodłącznym elementem kompozycyjnym lub ich dopełnieniem. Na Liście informacyjnej znajduje się 28 miejsc tego typu proponowanych do wpisu na Listę światowego dziedzictwa.

Na potrzeby niniejszego tekstu podjęto próbę usystematyzowania tych wielce różnorodnych obiektów, w wyniku czego wyodrębniono trzy podstawowe grupy.

- I. **Historyczne parki i ogrody jako samodzielne obiekty lub stanowiące nieodłączną część rezydencji** – te zabytkowe miejsca same w sobie zasłużyły na status dóbr światowego dziedzictwa jako obiekty wybitne, reprezentujące najwyższy kunszt sztuki ogrodowej.
- II. **Historyczne parki i ogrody, które stanowią część dobra światowego dziedzictwa wpisane go na Listę ze względu na wartości nie związane ze sztuką ogrodową** – są to przede wszystkim ogrody i parki historycznych miast, krajobrazów

since 1978; it is a list of cultural and natural heritage properties recognized as sites with outstanding value, unique in the global scale and representing special values and features. Due to the commitments adopted by each State Party of the Convention, the inscription of a property on the World Heritage List is a form of protection thereof.

The List contains 1032 sites: 803 cultural, 197 natural and 32 cultural and natural sites (as of May 2016). Historical parks and gardens represent cultural heritage. Among 803 cultural properties, 77 represent independent garden and park complexes and properties whose gardens constitute an inseparable structural element or an addition. The Tentative List contains 28 such sites, proposed for inscription on the World Heritage List.

This text attempts at systematising these diverse sites and, as a result, distinguishes three basic groups.

- I. **Historical gardens and parks as independent sites or sites representing an inseparable part of a residence** – these historic sites have earned the status of World Heritage property as outstanding sites that represent the highest quality of garden art.
- II. **Historical gardens and parks that constitute a part of the World Heritage property inscribed to the List due to values not related to garden art** – these are mainly gardens and parks of historical towns and cities, cultural landscapes, urban or rural planning concepts. The gardens/parks themselves do not represent qualities recognised as outstanding in the global scale; however, they function as a complementary part of the outstanding site.
- III. **Historical gardens and parks that are inscribed on the Tentative List** – include gardens/parks with qualities of sites belonging to two groups mentioned above, proposed for the inscription on the World Heritage List.

1. Taj Mahal (Indie) – ogród przy Mauzoleum.
Fot. M.E. Drozdek, 2013

1. Taj Mahal (India) – garden around the Mausoleum.
Photo by M.E. Drozdek, 2013

2. Willa d'Este w Tivoli (Włochy) – parter wodny.
Fot. B. Furmanik, 2009

2. Villa d'Este in Tivoli (Italy) – water parterre.
Photo by B. Furmanik, 2009

kulturowych, założeń urbanistycznych czy rurlistycznych. Same ogrody/parki nie reprezentują cech uznanych za wybitne w skali światowej, natomiast są one dopełnieniem, częścią wybitnego miejsca.

III. **Historyczne parki i ogrody, które znajdują się na Liście informacyjnej** (Tentative List) – należą do nich ogrody/parki o cechach obiektów ze wspomnianych wyżej obu grup, które proponowane są do wpisu na Listę światowego dziedzictwa.

W myśl Konwencji z 1972 roku, aby dobro otrzymało status światowego dziedzictwa kulturowego, musi spełniać przynajmniej jedno z sześciu kryteriów kulturowych:

- I stanowić **wybitne dzieło** twórczego geniuszu człowieka; lub
- II ukazywać **znaczącą wymianę wartości**, zachodzącą w danym okresie lub na danym obszarze kulturowym świata w dziedzinie rozwoju architektury lub techniki, sztuk monumentalnych, urbanistyki lub projektowania krajobrazu; lub
- III nieść unikalne lub co najmniej **wyjatkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji**, wciąż żywej bądź już nieistniejącej; lub
- IV być **wybitnym przykładem typu** budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący(e) etap(y) w historii ludzkości; lub
- V być **wybitnym przykładem tradycyjnego osadnictwa, tradycyjnego sposobu użytkowania lądu lub morza**, reprezentatywnego dla danej kultury (kultur) lub obrazować interakcję człowieka ze środowiskiem, szczególnie jeżeli (dane dobro) stało się podatne na zagrożenia wskutek nieodwracalnych zmian; lub
- VI być **powiązane** w sposób bezpośredni lub materialny z **wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, wierzeniami, dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu**.

Dodatkowymi warunkami wpisu jest też udo wodnienie integralności i autentyczności miejsca, a także wskazanie sposobu efektywnej ochrony i zarządzania miejscem, aby zachować je w jak najmniej zmienionym stanie.

According to the Convention of 1972, in order for a property to obtain the status of Cultural World Heritage, it must meet at least one of the six cultural criteria:

- I represent a **masterpiece** of human creative genius; or
- II exhibit an **important interchange of human values**, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design; or
- III bear a unique or at least **exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization** which is living or which has disappeared; or
- IV be an **outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape** which illustrates (a) significant stage(s) in human history; or
- V be an **outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use** which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change;
- VI be directly or tangibly associated with **events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance**.

Additional conditions for the inscription include proving the integrity and authenticity of a site as well as indicating a method of efficient protection and

Integralność jest miarą całości i nienaruszalności dziedzictwa – w jakim zakresie dobro obejmuje wszystkie elementy niezbędne do wyrażenia jego wyjątkowej uniwersalnej wartości oraz czy jest właściwego rozmiaru, aby zapewnić pełną reprezentację cech i procesów świadczących o jego znaczeniu.

Autentyzm można określać na podstawie istnienia prawdziwych i wiarygodnych cech/atrybutów, takich jak: materiał/budulec, użytkowanie i funkcja, tradycje, sposoby i systemy zarządzania, lokalizacja i otoczenie, język oraz inne formy dziedzictwa niematerialnego – atmosfera i odczucia (jako wskaźniki charakteru i odbioru miejsca) oraz inne czynniki wewnętrzne i zewnętrzne.

W przypadku historycznych ogrodów i parków, „żywych dzieł sztuki”, gdzie jednym z ich głównych budulców jest roślinność, która ulega zmienności sezonowej, zamieraniu czy wymianie, określenie i uznanie autentyzmu jest kwestią złożoną. Odnosi się bardziej do miejsca (lokalizacji), stopnia zachowania układu przestrzennego i kompozycji, zachowania elementów architektonicznych, pełnionej historycznie funkcji czy – w przypadku prac rewaloryzacyjnych – wykorzystania odpowiednich materiałów, w tym odpowiedniego doboru gatunkowego roślin.

Badacze i miłośnicy historycznych parków i ogrodów wiedzą, że wiele z tych miejsc reprezentuje najwyższy kunszt sztuki ogrodowej. Nie dziwi więc fakt umieszczenia wielu z nich na Liście światowego dziedzictwa UNESCO. Nikt jednak, według wiedzy autora tego artykułu, nie pokusił się jeszcze o analizę zasobu Listy, aby sprawdzić, które parki/ogrody i na podstawie jakich kryteriów i wartości, w myśl zapisów Konwencji światowego dziedzictwa, uznano za zabytki o światowym znaczeniu. Niniejszy artykuł jest więc pierwszym krokiem w tym kierunku, swoim przeglądem i wykazem obiektów, który zachęci do ich bliższego poznania. Nie wykluczone, iż w przyszłości przeprowadzone będą bardziej szczegółowe analizy i badania, aby pogłębić wiedzę na ten temat. Artykuł skupia się przede wszystkim na miejscach z grupy I, analizując dokładniej wartości wyrażone w wybranych kryteriach wpisu na Listę. Krótkie opisy poszczególnych miejsc oparte są na treści uzasadnień wpisów zawartych w decyzjach Komitetu Światowego Dziedzictwa rekomendujących umieszczenie danego dobra na Liście światowego

management of a site to preserve it in the least altered state possible.

Integrity is a measure of the wholeness and intactness of heritage – to what extent the property includes all elements necessary to express its outstanding universal value and whether it is of adequate size to ensure the complete representation of the features and processes which convey the property's significance.

Authenticity of property is determined on the basis of the existence of true and reliable attributes, such as: materials/substances, use and function, traditions, techniques and management systems, location and setting, language and other forms of intangible heritage – spirit and feelings (as indicators of character and perception of a site) and other internal and external factors.

As regards historical gardens and parks, “living works of art”, where vegetation is one of the main building elements that is subject to seasonal change, dieback or replacement, defining and recognising authenticity is a complex issue. It refers more to the site (location), degree of preservation of spatial layout and composition, preservation of architectural components, historically performed function or – in the case of conservation works – use of appropriate materials, including relevant selection of plant species.

Researchers and enthusiasts of historical parks and gardens know that many of these sites represent the greatest examples of garden art. Therefore, the presence of many of them on the UNESCO World Heritage List should come as no surprise. However, as far as the author of this text knows, nobody has ever tried to analyse the content of the List in order to verify which parks/gardens have been recognised as monuments of global significance and on the basis of which criteria and values, according to the provisions of the World Heritage Convention. Therefore, this article is the first step in this direction – a certain review and list of sites that aims at encouraging readers to become more familiar with them. It cannot be excluded that more detailed analyses and studies will be carried out in the future to broaden the knowledge on this topic. The article focuses mainly on properties belonging to group I, through a thorough analysis of values expressed in selected criteria for inscription of a given site on the List. Short descriptions of particular sites are based on the contents of justifications of

dziedzictwa UNESCO oraz na, istniejących tylko dla niektórych miejsc, deklaracjach wyjątkowej uniwersalnej wartości (Declarations of Outstanding Universal Value).

Pełen wykaz dóbr z grupy I zawarty jest w tabeli 1. znajdującej się na końcu tekstu. Dobra umieszczone są w niej zgodnie z kolejnością wpisywania na Listę, rozpoczynając od Pałacu i parku w Wersalu (Francja), pierwszego historycznego parku wpisanego w 1979 roku, a kończąc na Twierdzy Diyarbakir oraz krajo- brazie kulturowym ogrodów Hevsel (Turcja), miej- scu wpisanym w 2015 roku. Ponieważ oficjalnymi ję- zykami Konwencji są język angielski i francuski, aby uniknąć nieporozumień w identyfikacji, w tabeli poza polskimi tłumaczeniami nazw zamieszczono również nazwy oryginalne w języku angielskim.

Ze względu na rozległość tematu oraz ogranicze- nia w objętości tekstu, dobra z grupy II i III zostały jedynie wymienione.

Artykuł powstał na podstawie tekstu Konwencji światowego dziedzictwa, Wytycznych operacyjnych do realizacji Konwencji oraz informacji o dobrach światowego dziedzictwa zawartych na stronie interne- towej Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO <http://whc.unesco.org/en/list/>, która jest największą na świecie bazą danych o tych obiektach.

1. Historyczne parki i ogrody jako samodzielne obiekty lub stanowiące nieodłączną część rezydencji

Grupa ta obejmuje 48 dóbr światowego dziedzictwa. Już sama nazwa dobra, jego opis, uzasadnienie wpisu, podkreślenie jego integralności bezpośrednio wskazu- ją na znaczącą rolę, jaką pełni dany park/ogród.

Na tej głównie grupie skupia się niniejszy artykuł. Obiekty analizowano w oparciu o sześć kryteriów kulturowych, dzięki czemu możliwe było zaprezen- towanie pełnego wachlarza walorów tych miejsc oraz wykazanie, iż są to obiekty ogrodowe najważniejsze z punktu widzenia światowej sztuki ogrodowej.

inscriptions included in decisions of the World Her- itage Committee that recommend inscribing a given property on the UNESCO World Heritage List and on Declarations of Outstanding Universal Value, that exist only for some sites.

A full list of properties from group I is included in Table 1 at the end of this text. Properties are placed on the list in a chronological order of inscriptions, start- ing from the Palace and Park of Versailles (France), the first historical park inscribed in 1979 and ending with the Diyarbakir Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape (Turkey), inscribed in 2015. Since the official languages of the Convention are English and French, in order to avoid misunderstandings in identification, the table contains Polish translations of names and original names in English.

Due to the breadth of the topic and size limits of the text, properties from group II and III have only been listed.

The article is based on the text of the World Herit- age Convention, Operational Guidelines for the Im- plementation of the World Heritage Convention and information on World Heritage properties found on the UNESCO World Heritage Centre website [http:// whc.unesco.org/en/list/](http://whc.unesco.org/en/list/), which is the world's largest database on such sites.

1. Historical gardens and parks as independent sites or sites representing an inseparable part of a residence

This group covers 48 World Heritage properties. The property's name, its description, justification

3. Pałac i park w Wersalu (Francja) – główna oś widokowa na pałac. Fot. B. Furmanik, 2008

3. Palace and Park of Versailles (France) – the main view axis into the palace. Photo by B. Furmanik, 2008

4

Kryterium I – dobro stanowi wybitne dzieło twórczego geniuszu człowieka

Parki i ogrody wpisane na Listę światowego dziedzictwa na podstawie kryterium I reprezentują najwybitniejsze przykłady sztuki ogrodowej.

Na podstawie tego kryterium wpisano na Listę 24 zabytkowe ogrody i parki.

Jedną z głównych cech tych wybitnych dzieł sztuki ogrodowej jest ich styl. Analiza Listy wykazała, że można na niej odnaleźć parki/ogrody prezentujące większość stylów ogrodowych, których charakterystyczne cechy widoczne są w kompozycji i elementach owych obiektów.

Różnorodność perskiej sztuki ogrodowej, która ewoluowała już od czasów starożytnych, na Liście prezentują ogrody Iranu, między innymi Ogród Perski (Iran) – arcydzieło ludzkiego geniuszu oparte na idei „ziemskiego raju” (ogród otoczony pustynią), zadziwiające innowacyjnymi rozwiązaniami technicznymi.

Przykładem unikalnego stylu ogrodów islamskich jest Fort i ogrody Shalamar w Lahore (Pakistan) – dzieło z okresu panowania Mogolów.

Taj Mahal (Indie) to kompleks budowli z otaczającymi ogrodami, który reprezentuje najlepsze architektoniczne i artystyczne osiągnięcia indo-islamskiej architektury sepulkralnej (il. 1).

Przedstawicielami bogatej sztuki ogrodowej Dalekiego Wschodu są: Klasyczne ogrody Suzhou (Chiny), które zachwycają wyrafinowanym stylem tradycyjnej

of inscription and underscoring of its integrity directly indicate a significant role a given park/garden plays.

This article focuses mainly on this group. Sites were analysed on the basis of six cultural criteria, owing to which it was possible to present a full range of these sites' values and prove that these garden sites are the most important from the point of view of the world's garden art.

Criterion I – a property represent a masterpiece of human creative genius

Parks and gardens inscribed on the World Heritage List on the basis of criterion I represent the most outstanding examples of garden art.

24 historic gardens and parks have been inscribed to the List on the basis of this criterion.

One of the main qualities of these outstanding works of garden art is their style. The analysis of the List found out that it contains parks/gardens presenting the majority of garden styles, whose distinctive features are visible in their composition and details of these sites.

Diversity of Persian garden art, which evolved from the ancient times, is represented on the List by gardens of Iran, among others, the Persian Garden (Iran) – a masterpiece of human genius based on the idea of Paradise on earth (a garden surrounded by a desert) that astounds with its technical solutions.

kultury chińskiej oraz Pałac Letni, cesarski ogród w Pekinie (Chiny), wybitny przykład twórczego połączenia natury z pracą człowieka.

Twierdze i rezydencja Alhambra, Generalife i Albayzín w Granadzie (Hiszpania) są przykładem rezydencji otoczonych ogrodami arabskimi, które zaczęły powstawać w Hiszpanii wraz z podbojem jej terenów przez Arabów, a najpełniejszy rozwój osiągnęły w XIII-XIV wieku.

Za najwybitniejsze dzieło kultury renesansu w jego apogeum uznano Willę d'Este w Tivoli (Włochy) (il. 2).

Ogrody baroku reprezentowane są przez: Pałac i park w Wersalu (Francja) – pierwszy z parków wpisanych na Listę, już w 1979 roku, jako przykład wyjątkowej realizacji artystycznej, stworzonej z wielkim rozmachem, skalą i oryginalnością (il. 3); Rezydencję w Würzburgu z ogrodami dworskimi i placem rezydencjonalnym (Niemcy), Pałac i ogrody Schönbrunn (Austria) – znakomity przykład dzieła totalnego *Gesamtkunstwerk*, mistrzowska fuzja wielu form sztuki (il. 4).

Obiektem, który reprezentuje pierwsze ważne założenia rezydencjonalne w stylu rokoka w Niemczech są Zamki Augustusburg i Falkenlust w Brühl (Niemcy).

Jednym z najwybitniejszych parków w stylu krajobrazowym jest Park Studley Royal wraz z ruinami opactwa Fountains (Wielka Brytania) – prawdziwe arcydzieło ludzkiego geniuszu twórczego, zawdzięczające swoją oryginalność włączeniu do kompozycji największych w Wielkiej Brytanii średniowiecznych ruin opactwa Fountains (il. 5). Kolejnymi przykładami dzieł sztuki ogrodowej w stylu krajobrazowym, w różnych jego odmianach, są: Pałace i parki Poczdamu i Berlina (Niemcy) – obejmujące całą grupę arcydzieł

An example of a unique style of Islamic gardens is the Fort and Shalamar Gardens in Lahore (Pakistan) – a work from the period of the Mughal rule.

Taj Mahal (India) is a complex of buildings with surrounding gardens that represents the best architectural and artistic achievements of Indo-Islamic sepulchral architecture (fig. 1).

Representatives of a rich garden art of the Far East include: Classical Gardens of Suzhou (China), which charm visitors with a refined style of traditional Chinese culture, and the Summer Palace, an Imperial Garden in Beijing (China), which is an outstanding example of creative combination of nature and human work.

Alhambra, Generalife and Albayzín fortresses and residence in Granada (Spain) are an example of residences surrounded by Arabic gardens, which began to appear in Spain with the conquest of this territory by Arabs and reached the peak of its development in the 13th-14th century.

Villa d'Este, Tivoli (Italy) has been recognised as the most exceptional work of the Renaissance culture at its peak (fig. 2).

Baroque gardens are represented by: Palace and Park of Versailles (France) – the first garden to be inscribed on the List in 1979 – as an example of a unique artistic realisation, created with great impetus, scale and originality (fig. 3); Würzburg Residence with the Court Gardens and Residence Square (Germany), Palace and Gardens of Schönbrunn (Austria) – a magnificent example of a total work of art in the *Gesamtkunstwerk* style, a master fusion of numerous art forms (fig. 4).

4. Pałac i ogrody Schönbrunn (Austria) – widok na Wielki Parter, fontannę Neptuna i Glorię. © Schloss Schönbrunn Kultur-und Betriebsges.m.b.H., Alexander E. Koller, 2015

4. Palace and Gardens of Schönbrunn (Austria) – the view of the Grand Parterre, Neptune's fountain and Gloriette. © Schloss Schönbrunn Kultur-und Betriebsges.m.b.H., by Alexander E. Koller, 2015

5. Park Studley Royal wraz z ruinami opactwa Fountains (Wielka Brytania) – widok z parku na ruiny opactwa Fountains. Fot. B. Furmanik, 2005

5. Studley Royal Park including the ruins of Fountains Abbey (UK) – view from the park into the ruins of Fountains Abbey. Photo by B. Furmanik, 2005

architektury i krajobrazu umieszczonych w ramach jednej przestrzeni, ilustrujące pogodzenie stylów bez szkody dla harmonii ogólnej kompozycji, projektowane stopniowo w miarę upływu czasu; Krajobraz kulturowy Lednice-Valtice (Czechy) – umiejętne połączenie architektury barokowej, klasycystycznej i neogotyckiej ze stylem lokalnym, co stworzyło założenie w stylu angielskiego romantycznego parku krajobrazowego; Muskauer Park/Park Mużakowski (Niemcy/Polska) – park z początku XIX wieku, przykład pionierskiego podejścia do projektowania krajobrazu, które miało wpływ na rozwój architektury krajobrazu w Europie i Ameryce Północnej (il. 6).

Dom Adolfa Stockleta (Belgia) – stworzony pod nadzorem architekta i projektanta wnętrz Josefa Hoffmanna, wraz z otaczającym ogrodem stanowi arcydzieło geniuszu twórczego wiedeńskiej secesji, symbol konstruktywnej i estetycznej nowoczesności w Europie początku XX wieku.

Powojenny nurt modernizmu reprezentuje Dom i studio Luisa Barragán (Meksyk), łączące prostotę architektury i otaczającego ogrodu z bogactwem zastosowanych w nich barw.

Kryterium II – dobro ukazuje znaczącą wymianę wartości, zachodzącą w danym okresie lub na danym obszarze kulturowym świata w dziedzinie rozwoju architektury lub techniki, sztuk monumentalnych, urbanistyki lub projektowania krajobrazu

Ogrody i parki wpisane na podstawie kryterium II są najczęściej obiektami pionierskimi, które stały się

Sites that represent first important residential assumptions in the German Rococo style are the Castles of Augustusburg and Falkenlust at Brühl (Germany).

One of the most outstanding landscape parks is Studley Royal Park including the Ruins of Fountains Abbey (Great Britain) – a true masterpiece of human creative genius, owing its exceptionality to the incorporation of Great Britain's largest medieval ruins of the Fountains Abbey to the composition (fig. 5). Other examples of landscape gardens of different varieties include: Palaces and Parks of Potsdam and Berlin (Germany), covering the entire group of architectural and landscape masterpieces within one area, illustrating the combination of styles with no harm to the general harmony of the composition and designed gradually over time; Lednice-Valtice Culture Landscape (Czech Republic) – a skillful combination of Baroque, Classicist and Neo-Gothic architecture with the local style, which created a complex resembling of an English romantic landscape park; Muskauer Park/Park Mużakowski (Germany/Poland) – a park from the early 19th century and an example of a pioneering attitude to landscape design, which influenced the development of landscape architecture in Europe and North America (fig. 6).

Adolf Stoclet House (Belgium) – created under supervision of architect and interior designer Josef Hoffmann, along with the surrounding park, represents a masterpiece of human creation in the Viennese Art Nouveau style, a symbol of constructive and aesthetic modernity in Europe of the early 20th century.

Post-war modernism is represented by a Luis Barragán House and Studio (Mexico), combining simplicity of architecture and a surrounding garden with a richness of applied colours.

Criterion II – a property exhibits an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design

Gardens and parks inscribed on the basis of criterion II are mostly pioneering objects that became an inspiration for other complexes. Their creation was initiated by distinguished owners and is related to the activity of renowned architects, planners, gardeners

inspiracją przy tworzeniu kolejnych założeń. Ich powstawanie jest inicjowane przez znamienitych właścicieli i wiąże się z działalnością wybitnych architektów, planistów, ogrodników i innych artystów. Reprezentują różne typy pod względem funkcjonalnym.

Na Listę światowego dziedzictwa na podstawie kryterium II wpisano 36 zabytkowych ogrodów i parków.

Modelowymi arystokratycznymi rezydencjami wiejskimi z końca średniowiecza, które rozprzestrzeniły się we Włoszech w okresie renesansu, a następnie w całej ówczesnej Europie, są Toskańskie wille i ogrody rodziny Medyceuszy (Włochy) (il. 7).

Przykładem z Francji jest Pałac i park w Fontainebleau (Francja), przekształcony, rozbudowany i upiększony w XVI wieku przez Franciszka I, który stworzył własny Nowy Rzym, otoczony ogromnym parkiem włoskim. Architektura i wystrój pałacu Fontainebleau wywarły znaczny wpływ na artystyczny rozwój nie tylko we Francji, ale również w całej Europie.

Pałac i park w Wersalu (Francja) – siedziba królów francuskich, Ludwika XIV i Ludwika XVI, zaprojektowana przez wybitnego architekta krajobrazu André Le Nôtre'a, wywarła znaczny wpływ na sztukę ogrodową Europy końca XVII i całego XVIII wieku (il. 8).

Pruskim Wersalem nazywany jest park Sanssouci, jeden z komponentów dobra Pałacu i parki Poczdamu i Berlina (Niemcy). Rezydencje te są przykładem znacznego wpływu sztuki Włoch, Anglii, Flandrii i Francji. Natomiast Ogrody i zamek w Kromierzyżu (Czechy), a w szczególności Ogród Rozkoszy, odegrały znaczącą rolę w rozwoju i projektowaniu ogrodów barokowych w Europie Środkowej.

Kolejne założenie to Architektoniczny, rezydencjonalny i kulturowy kompleks rodziny Radziwiłłów w Nieświeżu (Białoruś), kształtowany od XVII do początku XX wieku. Stanowił kolebkę nowych koncepcji opartych na syntezie zachodnich tradycji, doprowadzając do powstania nowej szkoły architektonicznej w Europie Środkowej (il. 9).

Posiadłość Blenheim (Wielka Brytania) ilustruje początki angielskiego romantyzmu, który, negując

and other artists. They represent various types in functional terms.

36 historical parks and gardens have been inscribed on the World Heritage List on the basis of criterion II.

Model aristocratic rural residences from the late Middle Ages, which spread across Italy in the Renaissance period and later in the entire Europe, include Medici Villas and Gardens in Tuscany (Italy) (fig. 7).

An example from France is the Palace and Park of Fontainebleau (France), transformed, expanded and decorated in the 16th century by Francis I, who created his own New Rome surrounded by a gigantic park in the Italian style. Architecture and interiors of the Fontainebleau Palace had a considerable impact on the artistic development in France and Europe.

Palace and Park of Versailles (France) – a seat of French kings Louis XIV and Louis XVI, designed by an acclaimed landscape architect André Le Nôtre, had a strong impact on European garden art in the late 17th century and the entire 18th century (fig. 8).

Sanssouci, one of the components of the property titled “Palaces and Parks of Potsdam and Berlin” (Germany), is referred to as the Prussian Versailles. These residences are examples of a significant influence of

6. Muskauer Park / Park Mużakowski (Niemcy / Polska) – park zamkowy. Fot. B. Furmanik, 2016

6. Muskauer Park / Park Mużakowski (Germany / Poland) – Castle Park. Photo by B. Furmanik, 2016

7. Toskańskie wille i ogrody rodziny Medyceuszy (Włochy), willa w Fiesole – Ogród Wschodni z widokiem na Florencję. © Villa Medici a Fiesole, D. Mazzini, 2015

7. Medici Villas and Gardens in Tuscany (Italy), villa in Fiesole – Eastern Garden and façade overlooking Florence. © Villa Medici a Fiesole, by D. Mazzini, 2015

francuski model klasycyzmu, charakteryzował się powrotem do źródeł krajowych i miłością do natury. Głównym projektantem zmian w ogrodach i parku był słynny architekt krajobrazu Lancelot „Capability” Brown. Blenheim był w XVIII i XIX wieku inspiracją dla wielu posiadłości zarówno w Anglii, jak i za granicą (il. 10).

Innymi przykładami parków w stylu krajobrazowym są XVIII-wieczny Pałac Królewski w Caserta wraz z parkiem, akweduktem w Vanvitelli oraz kompleksem San Leucio (Włochy) i Maritime Greenwich (Wielka Brytania) – kompleks budowli projektu Inigo Jonesa i Christophera Wrena otoczonych rozległym parkiem (il. 11).

Wybitnym przykładem zastosowania filozoficznych zasad oświecenia w projektowaniu krajobrazu są Ogrody Dessau-Wörlitz (Niemcy), przy tworzeniu których pracowali Cornelis Ryckwaert i Friedrich Wilhelm von Erdmannsdorff.

Italian, English, Flandrian and French art. Gardens and Castle at Kroměříž (Czech Republic), in particular the Garden of Delight, played a significant role in the development and design of Central European baroque gardens.

Another complex is the Architectural, Residential and Cultural Complex of the Radziwiłł Family at Nesvizh (Belarus), developed between the 17th century and the early 20th century. It constituted a birthplace of new concepts based on a synthesis of Western traditions, leading to the creation of the new architectural school in the Central Europe (fig. 9).

Blenheim Palace (Great Britain) illustrates the beginnings of English Romanticism, which by negating the French model of Classicism returned to domestic sources and love for nature. The main designer of changes in gardens and park was the famous landscape architect Lancelot „Capability” Brown. In the 18th and 19th century Blenheim was an inspiration for numerous estates in England and abroad (fig. 10).

Other examples of landscape parks include the 18th-Century Royal Palace at Caserta with the Park, the Aqueduct of Vanvitelli, and the San Leucio Complex (Italy) as well as Maritime Greenwich (Great Britain) – a complex of buildings designed by Inigo Jones and Christopher Wren, surrounded by a vast park (fig. 11).

10

Globalny wpływ międzynarodowego ruchu wystawowego z XIX i początku XX wieku odzwierciedla kompleks Królewskiego budynku wystawowego oraz ogród w Carlton (Australia) projektu Josepha Reeda.

Dom Adolfa Stockleta (Belgia), kojarzony z wieloma artystami (między innymi Kolomanem Moserem i Gustavem Klimtem), jest sztandarowym przykładem secesji. Wywarł znaczny wpływ na modernizm w architekturze oraz na narodziny Art Deco.

Przykładem ruchu reformatorskiego w budownictwie, który wniósł decydujący wkład w poprawę warunków mieszkaniowych w Berlinie i stał się wzorem dla innych realizacji w Europie jest sześć osiedli ujętych jednym, seryjnym wpisem – Modernistyczne zespoły mieszkaniowe Berlina (Niemcy).

An outstanding example of the application of philosophical principles of the Enlightenment in landscape designing is the Garden Kingdom of Dessau-Wörlitz (Germany), which were created jointly by Cornelis Ryckwaert and Friedrich Wilhelm von Erdmannsdorff.

Global influence of the international exhibition movement of the 19th and early 20th century is reflected in the complex of the Royal Exhibition Building and Carlton Gardens (Australia), designed by Joseph Reed.

Adolf Stoclet House (Belgium), associated with various artists (among others, Koloman Moser and Gustav Klimt), is a flagship example of Art Nouveau. It strongly influenced modernism in architecture and triggered the birth of Art Deco.

An example of the reformist movement in construction, which contributed immensely to the improvement of housing conditions in Berlin and became a model for other projects in Europe is six housing estates clustered in a one, serial inscription – Berlin Modernism Housing Estates (Germany).

Another site that had considerable influence on designing gardens and urban landscapes of the 20th century is Luis Barragán House and Studio (Mexico).

Historic Monuments of Ancient Kyoto (Japan) are main centres of development of sacral and secular

8. Pałac i park w Wersalu (Francja) – parter kwiatowy. Fot. B. Furmanik, 2008

8. Palace and Park of Versailles (France) – flower parterre. Photo by B. Furmanik, 2008

9. Architektoniczny, rezydencjonalny i kulturowy kompleks rodziny Radziwiłłów w Nieświeżu (Białoruś). Fot. L. Klupsz, 2013

9. Architectural, Residential and Cultural Complex of the Radziwiłł Family at Nesvizh (Belarus). Photo by L. Klupsz, 2013

10. Posiadłość Blenheim (Wielka Brytania) – widok na posiadłość od południa. © Blenheim Palace, 2015

10. Blenheim Palace (UK) – aerial view from the South Lawn. © Blenheim Palace, 2015

Innym miejscem, które miało istotny wpływ na projektowanie ogrodów i krajobrazów miejskich XX wieku jest Dom i studio Luisa Barragán (Meksyk).

Zabytki starożytnego Kyoto (Japonia) to główne ośrodki rozwoju architektury sakralnej i świeckiej oraz projektowania ogrodów w Japonii między VIII i XVII wiekiem, które w XIX wieku stały się inspiracją dla powstających w całej Europie ogrodów Dalekiego Wschodu. Hiraizumi – budowle, ogrody i obiekty archeologiczne reprezentujące buddyjską Czystą Krainę (Japonia) ukazują, w jaki sposób koncepcje budowy ogrodu wprowadzone w Azji wraz z buddyzmem ewoluowały w oparciu o kult przyrody starożytnej Japonii, szintoizm, aby ostatecznie przekształcić się w charakterystyczne dla Japonii sposoby planowania ogrodów.

Podobnie Klasyczne ogrody Suzhou (Chiny), które przez ponad 2000 lat wywierały znaczący wpływ na kształtowanie krajobrazu w Chinach, a następnie na świecie, a także Pałac Letni, cesarski ogród w Pekinie (Chiny), Świątynia Nieba: Cesarski Ofiarny Ołtarz w Pekinie (Chiny) czy Kompleks pałacowy Changdeokgung (Korea Południowa), który przez wiele wieków miał wielki wpływ na rozwój koreańskiej architektury, projektowanie ogrodów i planowanie krajobrazu oraz sztuki pokrewne.

Motywy i wzory opracowane w architekturze i ogrodach dobra Fort i ogrody Shalamar w Lahore (Pakistan) inspirowane były innowacyjnymi projektami z innych rezydencji królewskich Mogołów, ale w kolejnych wiekach same również wywarły wpływ na rozwój artystyczny i estetyczny na całym subkontynencie indyjskim.

Pasargadae (Iran) to dynastyczna stolica zbudowana przez Cyrusa Wielkiego, przykład ewolucji klasycznej perskiej sztuki i architektury. Ogród Perski (Iran) miał wpływ na rozwój wzornictwa w sztuce ogrodowej Azji Zachodniej, krajów arabskich, a nawet Europy. Natomiast Pałac Golestan (Iran) to wyjątkowy i ważny przykład syntezy Wschodu i Zachodu w sztukach monumentalnych, łączenia sztuki i architektury perskiej ze stylami europejskimi oraz wykorzystania europejskich technologii budowlanych (stosowanie żeliwa) w Persji.

Wśród dóbr światowego dziedzictwa wpisanych na podstawie kryterium II są również ogrody botaniczne. Ogród botaniczny w Padwie (Włochy) to

architektura i ogrody w Japonii między 8. a 17. wiekiem, które w 19. wieku stały się inspiracją dla ogrodów w stylu Dalekiego Wschodu stworzonych w całej Europie. Hiraizumi – Temples, Gardens and Archaeological Sites Representing the Buddhist Pure Land (Japonia), show how concepts of garden structuring introduced in Asia along with Buddhism have evolved on the basis of the cult of nature of the ancient Japan – Shintoism to finally transform into methods of garden planning characteristic for Japan.

Similarly, Classical Suzhou Gardens (China), which for over 200 years considerably influenced the landscape planning in China and later around the world, as well as the Summer Palace, an Imperial Garden in Beijing (China), the Temple of Heaven: an Imperial Sacrificial Altar in Beijing (China) or the Changdeokgung Palace Complex (South Korea), which for centuries strongly influenced the development of Korean architecture, garden design, landscape planning and related arts.

Motifs and models developed in architecture and gardens of the Fort and Shalamar Gardens in Lahore (Pakistan) were inspired by innovative projects adopted by other royal residences of Mughals, but in subsequent centuries they had impact on the artistic and aesthetic development on the entire Indian subcontinent.

Pasargadae (Iran) is a dynastic capital city built by Cyrus the Great and an example of evolution of the classic Persian art and architecture. The Persian Garden (Iran) influenced the development of design in the garden art of Western Asia, Arabic countries and even Europe, Whereas the Golestan Palace (Iran) is an exceptional and important example of synthesis of the East and the West in monumental arts, combining Persian art and architecture with European styles and applying European construction technologies (use of cast iron) in Persia.

World Heritage properties inscribed on the basis of criterion II also include botanic gardens. A Botanical Garden (Orto Botanico) in Padua (Italy) is the first botanic garden in the world that represents a source of inspiration for plenty other gardens in Italy and Europe, both with regard to architecture and functioning as well as didactic and scientific approach to studying medicinal plants and related disciplines. Another site is Royal Botanic Gardens, Kew (Great Britain) of the

11

12

pierwszy ogród botaniczny na świecie, będący źródłem inspiracji dla wielu innych ogrodów we Włoszech i w całej Europie, zarówno ze względu na architekturę i funkcjonowanie, jak i dydaktyczne i naukowe podejście w badaniu roślin leczniczych i dyscyplinach pokrewnych. Kolejny obiekt to Kew, królewski ogród botaniczny (Wielka Brytania) z XVIII wieku, którego ściśle uczestnictwo w wymianie myśli naukowej z dziedziny botaniki znajduje odzwierciedlenie w bogactwie jego zbiorów (il. 12). Singapurski ogród botaniczny (Singapur) od XIX wieku ściśle współpracuje z naukowcami na całym świecie, a jego powstanie wywarło znaczący wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy i dobrobyt w regionie (il. 13).

Inną grupę miejsc tworzą obiekty sepulkralne. Przykładem grobowca-ogrodu jest Grobowiec Humajuna w Dehli (Indie), monumentalna budowla otoczona regularnymi ogrodami Charbagh stworzonymi według opisu raju z Koranu. Grobowiec był inspiracją dla twórców kolejnych islamskich mauzoleów, także dla słynnego Taj Mahal.

Zupełnie innym przykładem obiektu sepulkralnego jest Skogskyrkogården (Szwecja) – sztokholmski cmentarz-park, który powstał w latach 1917-1920

18th century, whose close participation in exchanging scientific ideas in the field of botany is reflected in the richness of its collection (fig. 12). Since the 19th century the Singapore Botanic Gardens (Singapore) has collaborated with scientists around the world and its establishment has exerted considerable impact on the socio-economic development and welfare in the region (fig. 13).

Another group of sites is formed by sepulchral structures. An example of the tomb-garden is the Humayun's Tomb, Delhi (India), a monumental building surrounded by formal Charbagh gardens created on the basis of a description of paradise found in Quran. The tomb was an inspiration for creators of other Islamic mausoleums, including the famous Taj Mahal.

Skogskyrkogården (Sweden) is a completely different example of a sepulchral object. It is a park-cemetery in Stockholm, established in the years 1917-1920 and designed by two architects: Gunnar Asplund and Sigurd Lewerentz in place of an old gravel pit overgrown by a pine forest. It has become an inspiration for cemeteries in other countries.

Criterion III – a property bears a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared

The List contains 17 historical parks/gardens inscribed on the basis of Criterion III. This criterion is in a much smaller extent related to the presentation of the garden art craftsmanship; however, it is worth presenting descriptions some of these properties that show their uniqueness.

11. Maritime Greenwich (Wielka Brytania) – widok na park i budynki Królewskich Muzeów Greenwich. Fot. B. Furmanik, 2014

11. Maritime Greenwich (UK) – the park and buildings of the Royal Museums Greenwich. Photo by B. Furmanik, 2014

12. Kew, królewski ogród botaniczny (Wielka Brytania) – kolekcja roślin wodnych. Fot. B. Furmanik, 2005

12. Royal Botanic Gardens, Kew (UK) – aquatic plants collection. Photo by B. Furmanik, 2005

według projektu dwóch architektów: Gunnara Asplunda i Sigurda Lewerentza, w miejscu porośniętych sosnowym lasem dawnych żwirowni, i stał się inspiracją dla cmentarzy w innych krajach.

Kryterium III – dobro niesie unikalne lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji, wciąż żywej bądź już nieistniejącej

Na Liście znajduje się 17 historycznych parków/ogrodów wpisanych na podstawie kryterium III. Kryterium to w znacznie mniejszym stopniu wiąże się z prezentacją sztuki sztuki ogrodowej, warto jednak przytoczyć niektóre opisy wskazujące na wyjątkowość tych dóbr.

Fort i ogrody Shalamar w Lahore (Pakistan) to miejsce, które jest unikalnym i wyjątkowym świadectwem cywilizacji Mongołów z okresu najwyższych dokonania artystycznych i estetycznych (XVI i XVII w.).

Twierdze i rezydencja Alhambra, Generalife i Albayzín w Granadzie (Hiszpania) są rezydencjami wiejskimi emirów, którzy rządili w części Hiszpanii w XIII i XIV wieku i stanowią bogatą skarbnicę mauretańskiej architektury ludowej połączonej z tradycyjną architekturą andaluzyjską.

Kompleks pałacowy Changdeokgung (Korea Południowa) jest przykładem tradycyjnych zasad *pungsu* i konfucjonizmu, wyrażonych poprzez architekturę i kształtowanie krajobrazu.

Pałac Letni, cesarski ogród w Pekinie (Chiny) oraz Świątynia Nieba: Cesarski Ofiarny Ołtarz w Pekinie (Chiny) są symbolami jednej z największych cywilizacji świata. Natomiast Pasargadae (Iran) stanowi wyjątkowe świadectwo perskiej cywilizacji Achemenidów.

Fort and Shalamar Gardens in Lahore (Pakistan) is a site unique and exceptional witness of the Mughal civilization from the period of greatest artistic and aesthetic achievements (16th and 17th century).

Alhambra, Generalife and Albayzín fortresses and residence in Granada (Spain) represent rural residences of emirs who ruled in the part of Spain in the 13th and 14th century and constitute a rich resource of Moorish folk architecture combined with traditional Andalusian architecture.

The Changdeokgung Palace Complex (South Korea) is an example of the application of traditional *pungsu* principles and Confucianism, expressed in architecture and landscape planning.

The Summer Palace, an Imperial Garden in Beijing (China) and the Temple of Heaven: Imperial Sacrificial Altar in Beijing (China) are symbols of one of the greatest civilizations in the world, while Pasargadae (Iran) is an exceptional testimony of the Persian Achaemenid civilization.

The Golestan Palace (Iran) is the fullest example of the Qajari family rule, its artistic and architectural artefacts.

The Persian Garden (Iran) is a unique witness of cultural traditions that evolved in Iran and the Middle East in around two and a half millennia.

The Red Fort Complex (India) has innovative solutions with regard to planning of building and garden components. Strong impact of residential assumptions from Delhi and Agra is visible here.

As regards properties that are culturally more familiar to us and represented in this category, we need to mention: the 18th-Century Royal Palace at Caserta with the Park, the Aqueduct of Vanvitelli, and the San Leucio Complex (Italy) – an outstanding example of urban design executed by the Bourbon dynasty in accordance with the Vitruvian reliability, functionality and Neoclassicist beauty principles; the Villa Adriana in Tivoli (Italy) – a masterpiece representing the greatest manifestations of the material culture of the ancient Mediterranean culture (fig. 14, 15); Bergpark Wilhelmshöhe (Germany), where the statue of Hercules towering over the surrounding area and water system elements are a unique symbol of European Absolutism, an expression of the idea of absolute monarchy and at the same time, an example of Baroque and Romantic aesthetics.

Pałac Golestan (Iran) jest najpełniejszym przykładem ery panowania rodu Qajari i jej wytworów artystycznych i architektonicznych.

Ogród Perski (Iran) to wyjątkowe, niepowtarzalne świadectwo tradycji kulturowych, które ewoluowały w Iranie i na Bliskim Wschodzie w ciągu około dwóch i pół tysiąclecia.

Kompleks budowli Czerwonego Fortu (Indie) posiada innowacyjne rozwiązania w zakresie planowania elementów budynków i ogrodów. Widoczne są tu silne wpływy założeń rezydencjonalnych z Delhi i Agry.

Z obiektów bliższych nam kulturowo, które mają reprezentantów w tej kategorii wymienić należy: XVIII-wieczny Pałac Królewski w Caserta wraz z parkiem, akweduktem w Vanvitelli oraz kompleksem San Leucio (Włochy) – wybitny przykład założenia urbanistycznego, zrealizowanego przez dynastię Burbonów zgodnie z zasadami witrufiańskiej solidności, funkcjonalności i neoklasycystycznego piękna; Willę Hadrianą w Tivoli (Włochy) – arcydzieło, które prezentuje

Criterion IV – a property represents an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history

Criterion IV refers to sites that constitute an outstanding example of a property that presents important stages in the history of mankind. Similarly as Criterion II, it is represented by historic gardens and parks, often recognised as the cultural landscape as well. 34 sites have been inscribed on the World Heritage List on the basis of this criterion. However, the analysis of justifications of inscriptions of properties on the basis of Criterion IV shows that it focuses mainly on a broader historical context of the emergence of cultures or rule of subsequent dynasties and their achievements.

Most of properties inscribed on the basis of Criterion IV that indicate values in the field of garden art have also been recognised as cultural landscapes.

Kalwaria Zebrzydowska: the Mannerist Architectural and Park Landscape Complex and Pilgrimage Park (Poland) is a unique example of a large landscape complex that combines natural beauty with elements of spiritual dimension as well as characteristic features of parks designed in the style of Italian Renaissance and French Baroque, here melting with Mannerist freedom and irregularity (fig. 16).

Muskauer Park/Park Mużakowski (Germany/Poland), whose pioneering assumption was a new approach to landscape designing in cities and development of landscape architecture as a scientific discipline (fig. 17).

13. Singapurski ogród botaniczny (Singapur). © National Parks Board, Singapore Botanical Garden, 2014

13. Singapore Botanical Garden (Singapore). © National Parks Board, Singapore Botanical Garden, 2014

14. Willa Hadriana w Tivoli (Włochy) – makieta przedstawiająca założenie. Fot. D. Lipska, 2016

14. Villa Adriana in Tivoli (Italy) – mock of the property. Photo by D. Lipska, 2016

15. Willa Hadriana w Tivoli (Włochy) – fragment założenia. Fot. D. Lipska, 2016

15. Villa Adriana in Tivoli (Italy) – view of the property. Photo by D. Lipska, 2016

najwyższe przejawy kultury materialnej starożytnego świata śródziemnomorskiego (il. 14, 15); Park Górski Wilhelmshöhe (Niemcy), w którym górujący nad otoczeniem posąg Herkulesa oraz elementy wodne są wyjątkowym symbolem ery europejskiego absolutyzmu, wyrazem idei monarchii absolutnej, a jednocześnie jest on niezwykłym świadectwem estetyki baroku i romantyzmu.

Kryterium IV – dobro jest wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący(e) etap(y) w historii ludzkości

Kryterium IV odnosi się do miejsc, które są wybitnym przykładem dobra prezentującego ważne etapy w historii ludzkości. Podobnie jak kryterium II, jest licznie reprezentowane przez zabytkowe ogrody i parki, często uznane również za krajobraz kulturowy. Na Listę światowego dziedzictwa wpisano 34 miejsca na podstawie tego kryterium. Jednak analiza uzasadnień wpisu dóbr na podstawie kryterium IV pokazuje, że skupiają się one przede wszystkim na szerszym kontekście historycznym występowania kultur bądź panowania kolejnych dynastii oraz na ich osiągnięciach.

Większość dóbr wpisanych na podstawie kryterium IV, a wykazujących wartości z dziedziny sztuk ogrodowych, jest także uznana za krajobraz kulturowy.

Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy (Polska) to wyjątkowy przykład wielkoprzestrzennego założenia krajobrazowego, które łączy w sobie naturalne piękno z elementami o wymiarze duchowym oraz charakterystyczne cechy parków projektowanych w stylu włoskiego renesansu i francuskiego baroku, stapiające się tu z manierystyczną wolnością i nieregularnością (il. 16).

Muskauer Park/Park Mużakowski (Niemcy/Polska), którego prekursorskie założenie stanowiło nowe podejście do projektowania krajobrazu w miastach i rozwoju architektury krajobrazu jako dyscypliny naukowej (il. 17).

Ogrody Dessau-Wörlitz (Niemcy), w których, wzorując się na angielskich ogrodach krajobrazowych oraz klasycystycznej architekturze, zaczęto stosować szerokie ulepszenia i które przyczyniły się do rozwoju architektury krajobrazu, edukacji publicznej i sztuki.

Garden Kingdom of Dessau-Wörlitz (Germany) in which, modelling on the English landscape gardens and Classicist architecture, far-reaching improvements began to be applied and which contributed to the development of landscape architecture, public education and art.

Royal Botanic Gardens, Kew (Great Britain) is a landscape garden with buildings erected by acclaimed specialists, such as Charles Bridgeman, William Kent, Lancelot „Capability” Brown and William Chambers, constituting an inspiration for other gardens around the world.

The Persian Garden (Iran) is an exceptional example of using natural and man-made elements in designing gardens as well as a harmonious combination of significant achievements of the Persian culture with nature. The garden has become a model for other geometrical projects executed around the world.

Bergpark Wilhelmshöhe (Germany) with outstanding and exceptional examples of monumental water structures, and with its monumental buildings

16

17

Kew, królewski ogród botaniczny (Wielka Brytania) to ogród krajobrazowy z budowlami stworzonymi przez wybitnych artystów, takich jak Charles Bridgeman, William Kent, Lancelot „Capability” Brown i William Chambers, będący inspiracją dla innych ogrodów na świecie.

Ogród Perski (Iran) jest wybitnym przykładem wykorzystania w projektowaniu ogrodów elementów naturalnych i stworzonych przez człowieka oraz harmonijnego połączenia znaczących osiągnięć kultury perskiej z naturą. Ogród stał się wzorcem dla innych założeń geometrycznych na całym świecie.

Park Górski Wilhelmshöhe (Niemcy) z wybitnymi i wyjątkowymi przykładami monumentalnych budowli wodnych, wraz z monumentalnymi budowlami i posągami Herkulesa nie ma sobie równych w sztuce ogrodowej baroku i romantyzmu.

Toskańskie wille i ogrody rodziny Medyceuszy (Włochy), wybitny przykład wiejskich arystokratycznych willi, w których oddawano się rozrywce, sztuce i poszerzaniu wiedzy. Zastosowane osiągnięcia techniczne i estetyczne w ogrodach oraz lokalizacja w wiejskim środowisku wykreowały tak charakterystyczny dla renesansu krajobraz (il. 18).

Kunszt sztuki ogrodowej reprezentuje Willa d’Este w Tivoli (Włochy), której ogrody są jednymi z pierwszych i najpiękniejszych tzw. ogrodów-cudów (*giardini delle meraviglie*), symbolizujących rozkwit kultury renesansowej (il. 19).

Singapurski ogród botaniczny (Singapur) z połowy XIX wieku jest unikalnym przykładem brytyjskiego

and a statue of Hercules, it is unsurpassed in terms of Baroque and Romantic garden art.

Medici Villas and Gardens in Tuscany (Italy), a magnificent example of rural aristocratic villas where residents enjoyed entertainment, art and broadened their knowledge. The applied technical and aesthetic achievements in gardens and location in the rural environment created a landscape so characteristic for the Renaissance (fig. 18).

The craft of garden art is represented by Villa d’Este, Tivoli (Italy), whose gardens are one of the first and the most beautiful “miracle-gardens” (*giardini delle meraviglie*), symbolises the blooming of the Renaissance culture (fig. 19).

The Singapore Botanic Gardens (Singapore) from the mid-19th century is a unique example of British colonial tropical botanic garden modelling on the English landscape park style.

More attention to garden art as a historical event/process was paid in sites in the Far East. Historic Monuments of Ancient Kyoto (Japan) is an example of Japanese material culture from before the modern era. Classical Suzhou Gardens (China), located in the area of eastern delta of the Yangtze river, are the most vivid examples of culture from the period between the 11th and the 19th century, expressing monumental social, cultural, scientific and technological achievements in the art of landscape design. The Changdeokgung Palace Complex (South Korea) is a magnificent example of palace architecture and garden design in the Eastern Asia, adaptation of the project to topography, where buildings are integrated and harmonised with the natural environment and native forest stand is preserved.

16. Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy (Polska) – fragment Dróżki Maryjnej z kaplicami Serce Maryi i Cyrenejczyk. Fot. B. Furmanik, 2015

16. Kalwaria Zebrzydowska: the Mannerist Architectural and Park Landscape Complex and Pilgrimage Park (Poland) – fragment of the Marian path with the chapels: Mary’s Heart and Simon of Cyrene. Photo by B. Furmanik, 2015

17. Muskauer Park / Park Mużakowski (Niemcy / Polska) – widok z wieży Zamku Nowego na Park na Tarasach. Fot. B. Furmanik, 2014

17. Muskauer Park / Park Mużakowski (Germany / Poland) – view from the New Castle’s tower overlooking the Park on Terraces. Photo by B. Furmanik, 2014

18. Toskańskie wille i ogrody rodziny Medyceuszy (Włochy), Parco Mediceo di Pratolino – *Kolos Apeniński*. © Città Metropolitana di Firenze, 2011

18. Medici Villas and Gardens in Tuscany (Italy), Parco Mediceo di Pratolino – *the Appennine Colossus*. © Città Metropolitana di Firenze, 2011

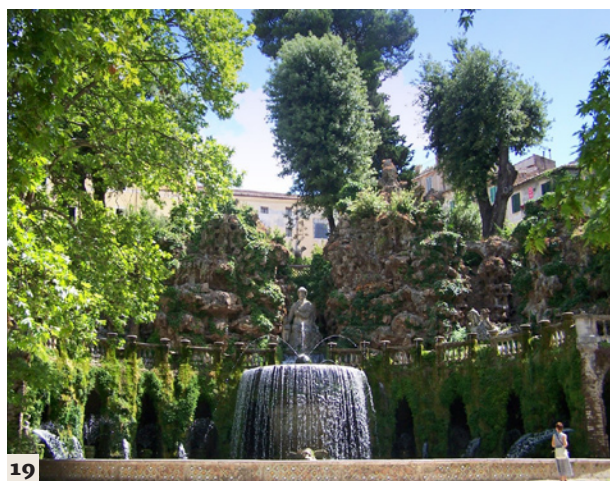
kolonialnego tropikalnego ogrodu botanicznego w stylu angielskiego parku krajobrazowego.

Większą uwagę do sztuki ogrodowej jako wydarzenia/procesu historycznego przywiązywano w obiektach z Dalekiego Wschodu. Zabytki starożytnego Kyoto (Japonia) to przykład japońskiej kultury materialnej sprzed okresu nowożytnego. Klasyczne ogrody Suzhou (Chiny) w regionie wschodniej delty rzeki Jangcy to najbardziej żywe przejawy kultury okresu od XI do XIX wieku, wyrażające w sztuce projektowania krajobrazu i ogrodów monumentalne osiągnięcia społeczne, kulturalne, naukowe i technologiczne. Kompleks pałacowy Changdeokgung (Korea Południowa) to wybitny przykład architektury pałacowej i projektowania ogrodu w Azji Wschodniej, dostosowania do topografii projektu, w którym budynki są zintegrowane i zharmonizowane z naturalnym otoczeniem, a rodzimy drzewostan zachowany.

Sztukę sepulkralną epoki Mogołów reprezentuje Grobowiec Humajuna w Dehli (Indie) wraz z innymi XVI-wiecznymi grobowcami-ogrodami. Natomiast innowacyjne podejście do projektowania nekropolii prezentuje Skogskyrkogården (Szwecja), gdzie kompozycja cmentarza charakteryzuje się romantycznym naturalizmem dzięki wkomponowaniu go w naturalny las nordycki.

Inne dobra prezentują szerszy kontekst historyczny, czasami jedynie nawiązujący do projektowania parków/ogrodów.

Maritime Greenwich (Wielka Brytania) demonstruje siłę, mecenat i wpływy Korony w XVII i XVIII wieku poprzez umiejętność planowania i integracji kultury i natury w harmonijną całość. Ogrody i zamek w Kromierzyżu (Czechy) są kompletnym, dobrze

19

Sepulchral art from the Mughal epoch is represented by the Humayun's Tomb, Delhi (India), along with other 16th century garden-tombs. Skogskyrkogården (Sweden) presents innovative approach to designing necropolises, where the cemetery composition is characterised by romantic naturalism, owing to the incorporation of the cemetery to the natural Nordic forest.

Other properties present a broader historical context, sometimes only referring to designing parks and gardens.

Maritime Greenwich (Great Britain) demonstrates power, patronage and influence of the Crown in the 17th and 18th century through the ability to plan and integrate culture and nature into a harmonious unit. Gardens and Castle in Kroměříž (Czech Republic) is a complete, well-preserved example of a ducal residence from the 17th and 18th century, integrated with the landscape. The Royal Domain of Drottningholm (Sweden) is a similar case – an outstanding example of a royal residence from the 17th and 18th century inspired by Versailles and English gardens.

A number of World Heritage properties include 18th century aristocratic and royal residences, specific

20

zachowanym przykładem książęcej rezydencji z XVII i XVIII wieku, zintegrowanej z krajobrazem. Podobnie Królewskie dominium w Drottningholm (Szwecja) – wybitny przykład rezydencji królewskiej z XVII i XVIII wieku, inspirowany Wersalem oraz ogrodami angielskimi.

Szereg dóbr światowego dziedzictwa to XVIII-wieczne rezydencje arystokratyczne i monarsze, swoiste dokumenty kultury europejskiej, przykłady wspólnych osiągnięć najważniejszych europejskich architektów, rzeźbiarzy i malarzy: Rezydencja w Würzburgu z ogrodami dworskimi i placem rezydencjonalnym (Niemcy), Zamki Augustusburg i Falkenlust w Brühl (Niemcy), Park Studley Royal wraz z ruinami opactwa Fountains (Wielka Brytania), Posiadłość

documents of the European culture, examples of common achievements of the most important European architects, sculptors and painters: the Würzburg Residence with Court Gardens and Residence Square (Germany), Castle of Augustusburg and Falkenlust at Brühl (Germany), Studley Royal Park including the Ruins of Fountains Abbey (Great Britain), Blenheim Palace (Great Britain) (fig. 20), Palace and Gardens of Schönbrunn (Austria) (fig. 21), Palaces and Parks of Potsdam and Berlin (Germany).

A property that significantly contributed to the development of Neoclassicism in North America in the 18th-century Monticello and the University of Virginia in Charlottesville (United States of America).

Criterion IV also distinguishes properties that represent the craftsmanship of architectural art, but unfortunately, it excludes garden art presented in accompanying parks and gardens, what can be noticed in description of the criterion. The Architectural, Residential and Cultural Complex of the Radziwiłł family at Nesvizh (Belarus) – an important stage in the development of the history of Central European architecture of the 16th and 17th century; the Mir

19. Willa d'Este w Tivoli (Włochy) – wodospad Sybilli (fontanna di Tivoli). Fot. B. Furmanik, 2009

19. Villa d'Este (Italy) – the Sibyl waterfall (fountain di Tivoli). Photo by B. Furmanik, 2009

20. Posiadłość Blenheim (Wielka Brytania) – Grand Bridge i krajobraz stworzony przez „Capability” Browna. © Blenheim Palace, 2015

20. Blenheim Palace (UK) – the Grand Bridge and landscape created by ‘Capability’ Brown. © Blenheim Palace, 2015

21

Blenheim (Wielka Brytania) (il. 20), Pałac i ogrody Schönbrunn (Austria) (il. 21), Pałace i parki Poczdamu i Berlina (Niemcy).

Dobrem, który wniósł znaczący wkład w rozwój neoklasycyzmu na kontynencie północnoamerykańskim jest XVIII-wieczna rezydencja Monticello i Uniwersytet Wirginii w Charlottesville (Stany Zjednoczone Ameryki).

Kryterium IV wyróżnia też dobra, które reprezentują sztukę sztuki architektonicznej, niestety bez uwzględnienia sztuki ogrodowej prezentowanej w towarzyszących im parkach i ogrodach, co widoczne jest w opisie kryterium. Architektoniczny, rezydencjonalny i kulturowy kompleks rodziny Radziwiłłów w Nieświeżu (Białoruś) – ważny etap w rozwoju historii architektury Europy Środkowej w XVI i XVII wieku; Kompleks zamku w Mirze (Białoruś) – wyjątkowy przykład zamku Europy Centralnej z widocznymi nawarstwieniami kulturowymi gotyku, baroku i renesansu (il. 22); Rezydencja prawosławnych metropolitów Bukowiny i Dalmacji (Ukraina) – wybitny przykład architektury XIX wieku, historyzmu, projektowania i planowania oraz wyrażania tożsamości kulturowej prawosławia na obszarze Austro-Węgier; Twierdza Diyarbakir oraz krajobraz kulturowy ogrodów Hevsel (Turcja) – ważny ośrodek, rozwijający się od okresu hellenistycznego, poprzez czasy rzymskie, czasy Sasanidów, okres bizantyjski, islamski, po panowanie Ottomanów.

Castle Complex (Belarus) – an exceptional example of the Central European castle with visible cultural changes of Gothic, Baroque and Renaissance (fig. 22); Residence of Bukovinian and Dalmatian Metropolitans (Ukraine) – an outstanding example of the 19th century architecture, historicism, designing and planning as well as expressing cultural identity of the Orthodox church in the Austro-Hungary; Diyarbakir Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape (Turkey) – an important centre developing since the Hellenic era, through Roman times, Sasanian empire, byzantine and Islamic period, to the Ottoman rule.

Criterion V – a property represents an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change

This criterion is scarcely used to present the values of World Heritage properties. It comes as no surprise

21. Pałac i ogrody Schönbrunn (Austria) – widok na pałac przez główny dziedziniec. © Schloss Schönbrunn Kultur- und Betriebsges.m.b.H., A.E. Koller, 2015

21. Palace and Gardens of Schönbrunn (Austria) – the view to the palace via the main courtyard. © Schloss Schönbrunn Kultur- und Betriebsges.m.b.H., by A.E. Koller, 2015

22. Kompleks zamku w Mirze (Białoruś). Fot. L. Klupsz, 2013

22. Mir Castle Complex (Belarus). Photo by L. Klupsz, 2013

Kryterium V – dobro jest wybitnym przykładem tradycyjnego osadnictwa, tradycyjnego sposobu użytkowania lądu lub morza, reprezentatywnego dla danej kultury (kultur) lub obrazującym interakcję człowieka ze środowiskiem, szczególnie jeżeli dane dobro stało się podatne na zagrożenia wskutek nieodwracalnych zmian

Kryterium to rzadko jest wykorzystywane do prezentowania wartości dóbr światowego dziedzictwa. Nie dziwi więc fakt, iż na podstawie tego kryterium wpisano tylko dwa miejsca należące do grupy I, z których jedno ściśle łączy się ze sztuką ogrodową: Klasyczne ogrody Suzhou (Chiny), jako wyjątkowy przykład harmonijnego połączenia tradycyjnej chińskiej rezydencji i artystycznie ujętej przyrody. Odzwierciedla tradycyjny model życia ludzi wschodniej części delty rzeki Jangcy w okresie od XI do XIX wieku.

Kryterium VI – dobro jest powiązane w sposób bezpośredni lub materialny z wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, wierzeniami, dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu

Kryterium to, zwane też niematerialnym, powinno być stosowane na ogół łącznie z innymi kryteriami, jako że ma prezentować dzieła kultury materialnej.

Na Liście światowego dziedzictwa UNESCO wyodrębniono 10 miejsc wpisanych na podstawie kryterium VI, związanych z działaniami artystycznymi, także z zakresu sztuki ogrodowej, lub będących miejscem znaczących wydarzeń historycznych.

Ogród Perski (Iran) jest bezpośrednio związany z rozwojem literatury i poezji, jest również głównym źródłem inspiracji dla perskich dywanów i wzornictwa tekstylnego, malarstwa miniaturowego, muzyki i ozdób architektonicznych. Ogród i jego święte rośliny są pochwałą czterech żywiołów zaratusztrianizmu (ziemi, nieba, wody i roślinności).

Dobro Hiraizumi – budowle, ogrody i obiekty archeologiczne reprezentujące buddyjską Czystą Krainę (Japonia) – odzwierciedla dyfuzję buddyzmu do południowo-wschodniej Azji oraz specyficzne i niepowtarzalne połączenie rodzimego etosu buddyzmu, japońskiego kultu przyrody z ideą Czystej Krainy Amidy. To manifestacja buddyjskiej Czystej Krainy na ziemi.

Toskańskie wille i ogrody rodziny Medyceuszy (Włochy) wraz z toskańskimi krajobrazami, których

then that only two sites belonging to group I have been inscribed to the List on the basis of this criterion, out of which only one is closely related to garden art: Classical Suzhou Gardens (China), as a unique example of harmonious combination of traditional Chinese residence and artistically shaped nature. It reflects traditional lifestyles in the eastern part of the Yangtze delta from the 11th to the 19th century.

Criterion VI – a property is directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance

This criterion, also referred to as intangible, should be applied jointly with other criteria, as it is supposed to present works of material culture.

The UNESCO World Heritage List includes 10 sites inscribed on the basis of Criterion VI, related with artistic activities also in the scope of garden art or representing sites of important historical events.

The Persian Garden (Iran) is directly linked to the development of literature and poetry and is the main source of inspiration for Persian carpets and textiles design, miniature painting, music and architectural decorations. The garden and its holy plants praise four Zoroastrian elements (earth, sky, water and vegetation).

Hiraizumi – Temples, Gardens and Archaeological Sites Representing the Buddhist Pure Land (Japan) – reflects diffusion of Buddhism to the south-eastern Asia and a specific and exceptional combination of native Buddhist ethos, Japanese cult of nature and the

23

są częścią, miały decydujący wkład w narodziny nowej estetyki i sztuki życia. Są świadectwem wyjątkowego mecenatu kulturowego i artystycznego stworzonego przez ród Medici (il. 23).

Pałac i park w Wersalu (Francja) jest najlepszym przykładem dworskiego życia we Francji i panującej ówczynie etykiety. Wersal jest też miejscem wydarzeń z 6 października 1789 roku, kiedy to lud wtargnął do pałacu i zażądał przeprowadzki dworu do Paryża, co król natychmiast spełnił (il. 24).

Monticello i Uniwersytet Wirginii w Charlottesville (Stany Zjednoczone Ameryki) są bezpośrednio związane z ideami i ideałami Thomasa Jeffersona.

Architektoniczny, rezydencjonalny i kulturowy kompleks rodziny Radziwiłłów w Nieświeżu (Białoruś) był szczególnie znany z przyjmowania wzorców sztuki i życia z południowej i zachodniej Europy oraz szerzenia ich w Europie Środkowej i Wschodniej.

Maritime Greenwich (Wielka Brytania) jest przykładem wybitnych dokonań architektonicznych

idea of the Amida's Pure Land. It is a manifestation of the Buddhist Pure Land on earth.

Medici Villas and Gardens in Tuscany (Italy), along with Tuscan landscapes they belong to, made a decisive contribution to the birth of new aesthetics and art of living. They bear witness to the unique cultural and artistic patronage championed by the Medici family (fig. 23).

The Palace and Park of Versailles (France) is the best example of monarchical life in France and etiquette applicable at that time. Versailles is also

a place that witnessed events of 6 October 1789, when the people stormed the palace and requested the court to move to Paris, which was immediately put into effect by the king (fig. 24).

Monticello and the University of Virginia in Charlottesville (United States of America) are directly linked to the ideas and ideals of Thomas Jefferson.

The Architectural, Residential and Cultural Complex of the Radziwiłł family at Nesvizh (Belarus) was particularly known for adopting lifestyle and art models from Southern and Western Europe and their popularization in Central and Eastern Europe.

Maritime Greenwich (Great Britain) is an example of outstanding architectural and artistic achievements as well as notable scientific accomplishments of the Royal Observatory in the field of navigation and astronomy. This property is also related to the

24

23. Toskańskie wille i ogrody rodziny Medyceuszy (Włochy), Castello di Cafaggiolo – ogród przed zamkiem. © Cafaggiolo srl, 2015

23. Medici Villas and Gardens in Tuscany (Italy), Castello di Cafaggiolo – garden at the front of the castle. © Cafaggiolo srl, 2015

24. Pałac i park w Wersalu (Francja) – Petit Trianon. Fot. B. Furmanik, 2008

24. Palace and Park of Versailles (France) – Petit Trianon. Photo by B. Furmanik, 2008

25. Maritime Greenwich (Wielka Brytania), Obserwatorium Królewskie – Południk zero. Fot. B. Furmanik, 2014

25. Maritime Greenwich (UK), Royal Observatory – Longitude zero. Photo by B. Furmanik, 2014

i artystycznych oraz znaczących osiągnięć naukowych w dziedzinie nawigacji i astronomii w Królewskim Obserwatorium. Z dobrem tym wiąże się także południk zero i wprowadzenie tzw. czasu Greenwich (Greenwich Mean Time, GMT) (il. 25).

II. Historyczne parki i ogrody, które stanowią część dobra światowego dziedzictwa wpisanego na Listę ze względu na wartości nie związane ze sztuką ogrodową

Grupa ta reprezentowana jest przez ogrody i parki historyczne, które znajdują się w granicach dóbr światowego dziedzictwa – głównie zabytkowych miast, krajobrazów kulturowych czy kompleksów architektonicznych, dopełniając ich kompozycję i budując przestrzeń. Znaczącą różnicą w porównaniu do obiektów z grupy I jest fakt, iż dane dobro wpisano na Listę światowego dziedzictwa za posiadanie wybitnych cech reprezentujących kunszt architektoniczny czy planistyczny, ale nie związanych z mistrzostwem w sztuce ogrodowej. Ogród/park jest więc swoistym „towarzyszem” dobra, jednak sam nie został uznany za wyjątkowy w skali światowej.

Na Liście światowego dziedzictwa UNESCO wyodrębniono 29 miejsc z grupy II.

Jedynym w swoim rodzaju reprezentantem grupy II jest dobro Dzieła Antoniego Gaudí (Hiszpania), które uznano za wyjątkowy i wybitny wkład twórczy w rozwój architektury i techniki budowlanej przełomu XIX i XX wieku w Katalonii, unikalny styl, nawiązujący do ówczesnych tendencji architektonicznych – *el Modernisme*. Nie można jednak nie wspomnieć o ogrodach otaczających dzieła Gaudiego, na czele z Parkiem Güell (il. 26, 27).

Historyczne ogrody i parki są dopełnieniem układów urbanistycznych historycznych miast: Stare miasto Sana (Jemen), Historyczne centrum Grazu wraz z zamkiem Eggenberg (Austria), Historyczne centrum Krakowa (Polska), Krajobraz kulturowy Sintry (Portugalia) (il. 28, 29), Historyczne centrum czeskiego Krumlova (Czechy), Watykan (Stolica Apostolska) (il. 30), Białe miasto w Telawivie, przykład nurtu modernistycznego (Izrael), Renesansowe miasto Ferrara i delta rzeki Po (Włochy), Rynek w Marakeszu (Maroko),

zero meridian and the introduction of the Greenwich Mean Time, GMT (fig. 25).

II. Historical gardens and parks that constitute a part of the World Heritage property entered on the List due to values not related to garden art

This group is represented by historical gardens and parks located within the confines of the World Heritage properties – mainly historic cities, cultural landscapes and architectural complexes, complementing their composition and shaping the space. A significant difference in comparison to properties belonging to group I is the fact that a given property has been inscribed on the World Heritage List for outstanding values representing architectural or planning craftsmanship, however, not related to the mastery in garden art. Therefore, a garden or park is a certain “company” of the property, although it has not been recognised as unique in the global scale.

The UNESCO World Heritage List includes 29 sites from the group II.

The only one of its kind representative of group II is a property Works of Antoni Gaudí (Spain), which has been recognised as a unique and preeminent creative contribution to the development of architecture and construction technology of the turn of 19th and

26

27

Historyczne centrum Meknes (Maroko), Historyczne miasto Salamanka (Hiszpania), Starożytne miasto Polonnaruwa (Sri Lanka), Starożytne miasto Sigiriya (Sri Lanka), Miasto Bath (Wielka Brytania), Saltaire (Wielka Brytania), Samarkanda – miasto skrzyżowania kultur (Uzbekistan).

Są także częścią krajobrazów kulturowych: *Sacri Monti* Kalwarie Piemontu i Lombardii (Włochy), Dolina Loary pomiędzy Sully-sur-Loire i Chalonnnes (Francja) (il. 31), Rio de Janeiro: Carioca – krajobraz pomiędzy górą i morzem (Brazylia), Krajobraz kulturowy Aranjuez (Hiszpania).

20th century in Catalonia, the one and only style, referring to contemporary architectural tendencies – *el Modernisme*. However one cannot leave unnoticed the gardens surrounding Gaudi's works, with the Güell Park in the forefront (fig. 26, 27).

Historical gardens and parks complement urban layouts of historical cities: the Old City of Sana (Yemen), City of Graz Historic Centre and Schloss Eggenberg (Austria), Historic Centre of Kraków (Poland) and Cultural Landscape of Sintra (Portugal) (fig. 28, 29), Historic Centre of Český Krumlov (Czech Republic), Vatican City (the Holy See) (fig. 30), the White City of Tel Aviv, the Modern Movement (Israel), Ferrara, City of the Renaissance, and its Po Delta (Italy), Medina of Marrakesh (Morocco), Historic City of Meknes (Morocco), Old City of Salamanca (Spain), Ancient City of Polonnaruwa (Sri Lanka), Ancient City of Sigiriya (Sri Lanka), City of Bath (Great Britain), Saltaire (Great Britain), Samarkand - Crossroad of Cultures (Uzbekistan).

They are a part of cultural landscapes: Sacri Monti of Piedmont and Lombardy (Italy), Loire Valley Between Sully-sur-Loire and Chalonnnes (France) (fig. 31), Rio de Janeiro: Carioca Landscapes between the Mountain and the Sea (Brazil), Aranjuez Cultural Landscape (Spain).

They also represent one of the components of architectural complexes: botanic gardens of the University of Coimbra (Portugal) and Ciudad Universitaria de Caracas (Venezuela), Centennial Hall in Wrocław (Poland), Imperial Palaces of the Ming and Qing Dynasties in Beijing and Shenyang (China), Mountain Resort and its Outlying Temples, Chengde (China),

26. Dzieła Antoniego Gaudi (Hiszpania) – Park Güell. © Barcelona de Serveis Municipals, SA, 2015

26. Works of Antoni Gaudi (Spain) – Park Güell. © Barcelona de Serveis Municipals, SA, 2015

27. Park Güell – słynna jaszczurka „El Drac”. © Barcelona de Serveis Municipals, SA, 2015

27. Park Güell – famous lizard “El Drac”. © Barcelona de Serveis Municipals, SA, 2015

28. Krajobraz kulturowy Sintry (Portugalia) – Jardim Legareira. Fot. M. Lisowska, 2007

28. Cultural Landscape of Sintra (Portugal) – Jardim Legareira. Photo by M. Lisowska, 2007

29. Krajobraz kulturowy Sintry (Portugalia) – Park Monserrate. Fot. M. Lisowska, 2007

29. Cultural Landscape of Sintra (Portugal) – Park Monserrate. Photo by M. Lisowska, 2007

Stanowią też jeden z elementów składowych kompleksów architektonicznych: uniwersyteckie ogrody botaniczne Uniwersytetu w Coimbrze (Portugalia) oraz Kompleksu Uniwersytetu Ciudad w Karakas (Wenezuela), Hala Stulecia we Wrocławiu (Polska), Królewskie pałace z okresu Dynastii Ming i Qing w Pekinie i Shenyang (Chiny), Świątynie resortu górskiego Chengde (Chiny), Górskie twierdze Radżastanu (Indie), Baha'i – święte miejsca w Haifie i zachodniej Galilei (Izrael), Posiadłości Gusuku wraz z powiązanimi rezydencjami Królestwa Ryukyu (Japonia), Kompleks zabytków Hué (Wietnam).

Więcej informacji na temat każdego dobra odnaleźć można na stronie internetowej Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO <http://whc.unesco.org/en/list/>

III. Historyczne parki i ogrody, które znajdują się na Liście informacyjnej

Lista informacyjna (Tentative List) to spis dóbr o wyjątkowej uniwersalnej wartości, uznanych za zasługujące na wpis na Listę światowego dziedzictwa.

Obecnie (maj 2016 r.) na Liście informacyjnej znajdują się 24 miejsca, które, podobnie jak prezentowane wcześniej dobra światowego dziedzictwa z obu grup, stanowią zarówno samodzielne obiekty ogrodowe, jak również części rezydencji, historycznych kompleksów architektonicznych, zespołów urbanistycznych czy krajobrazu kulturowego. Ze względu na rozległość tematyki, a zarazem ograniczenia wynikające z objętości tekstu, w niniejszym artykule zostaną one jedynie wymienione.

Historyczne parki i ogrody na Liście informacyjnej to: Zespół rezydencjonalny Schwerin – krajobraz kulturowy romantycznego historyzmu (Niemcy, proponowane kryteria wpisu: III, IV), Ogrody Mogolów w Kaszmirze (Indie, I, II, IV), Mount Vernon (Stany Zjednoczone Ameryki, IV), Bagh-e Babur (Afganistan, IV), Wille Papieskie (Włochy, I, II, III, IV), Krajobrazowe laboratorium Darwina (Wielka Brytania, III, VI), Ogród botaniczny Thomasa Hanbury'ego (Włochy, II, IV), Jezioro Slender West i historyczny układ urbanistyczny Yangzhou (Chiny, III, IV, V), Park dendrologiczny Zofiówka (Ukraina, dobro mieszane), Pałac Kultury, dawna siedziba Ministerstwa

28

29

Holl Forts of Rajastan (India), Baha'i – Holy Places in Haifa and the Western Galilee (Israel), Gusuku Sites and Related Properties of the Kingdom of Ryukyu (Japan), Complex of Hué Monuments (Vietnam).

More information about each property can be found on the UNESCO World Heritage Centre website <http://whc.unesco.org/en/list/>

III. Historical parks and gardens on the Tentative List

The Tentative List is a list of properties with outstanding universal value, recognised as deserving the inscription to the World Heritage List.

Currently (as of May 2016), the Tentative List includes 24 sites, which – similarly as World Heritage properties from both groups presented above – represent either independent garden structures, or parts of residences, historical architectural complexes, urban complexes or cultural landscape. Due to the breadth of the subject and limitations resulting from the text capacity, this article shall only list these sites.

Historical parks and gardens found on the Tentative List include: Residence Ensemble Schwerin –

30

Edukacji i Zdrowia w Rio de Janeiro (Brazylia, I, II, IV), Krajobraz kulturowy Ramsar (Iran, III, IV, VII, X), Historyczno-Kulturowa Oś Fin, Sialk, Kashan (Iran, I, II, III, IV, VI), Posiadłość w południowym stanie Yue (Chiny, II, III), Jezioro Maggiore i jeziorze jeziora D'Orta (Włochy, II, VI), Chapultepec las, wzgórze i zamek (Meksyk, I, III, IV, VI), Zamek Hikone-Jo (Japonia, I, II, III, IV), Bahçesaray Pałac Chana Krymskiego (Ukraina, I, III, V, VI), Klasztor San Lorenzo de El Escorial i naturalne otoczenie (Hiszpania, III, IV), Kulangsu (Chiny, II, III, IV, VI), Biblioteka Vurgilia Barco (Kolumbia, I), Groby Jahangir, Asif Khan i Akbar Sarai w Lahore (Pakistan), Casa Curutchet (Argentyna, I, II, IV), Obszar wiejski Hoge Kempen – przejściowy krajobraz przemysłowy (Belgia, IV, VI, VIII), Historyczny dystrykt SanFangQiXiang (Chiny, III, IV), Historyczne miasto Delhi (Indie, II, V, VI).

Więcej informacji na temat każdego dobra kandydującego na Listę światowego dziedzictwa odnaleźć można na stronie internetowej Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/>

Podsumowanie

Historyczne parki i ogrody stanowią grupę dóbr uznanych przez społeczność międzynarodową za dziedzictwo o znaczeniu światowym, co znalazło swój wyraz we wpisach na Listę światowego dziedzictwa

Cultural Landscape of Romantic Historicism (Germany, proposed criteria for inscription: III, IV), Mughal Gardens in Kashmir (India, I, II, IV), Mount Vernon (United States of America, IV), Bagh-e Babur (Afghanistan, IV), Villas of the Papal Nobility (Italy, I, II, III, IV), Darwin's Landscape Laboratory (Great Britain, III, VI), Thomas Hanbury's Botanic Garden (Italy, II, IV), Slender West Lake and Historic Urban Area in Yangzhou (China, III, IV, V), Dendrological Park "Sofijivka" (Ukraine, mixed property), Palace of Culture, Former Seat of the Ministry of Education and Health in Rio de Janeiro (Brazil, I, II, IV), The Cultural-Natural Landscape of Ramsar (Iran, III, IV, VII, X), The Historical-Cultural Axis of Fin, Sialk, Kashan (Iran, I, II, III, IV, VI), Site of Southern Yue State (China, II, III), Lake Maggiore and Lake D'Orta Lakelands (Italy, II, VI), Chapultepec Woods, Hill and Castle (Mexico, I, III, IV, VI), Hikone-Jo Castle (Japan, I, II, III, IV), Bahçesaray Palace of the Crimean Khans (Ukraine, I, III, V, VI), The Monastery of San Lorenzo de El Escorial and Natural Surroundings (Spain, III, IV), Kulangsu (China, II, III, IV, VI), Virgilio Barco Library (Columbia, I), Tombs of Jahangir, Asif Khan and Akbari in Lahore (Pakistan), Casa Curutchet (Argentina, I, II, IV), Hoge Kempen Rural Industrial Transition Landscape (Belgium, IV, VI, VIII), SanFangQiXiang historical district (China, III, IV), Delhi – a Heritage City (India, II, V, VI).

More information about each World Heritage Centre candidate property can be found on the UNESCO World Heritage Centre website <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/>

Conclusion

Historical parks and gardens constitute a group of properties recognised by the international community as world heritage, which has been reflected in inscriptions to the UNESCO World Heritage List. They contain a number of features/attributes that allow us to treat them as World Heritage:

- these sites are extraordinary examples of various styles of garden art and their composition and components exhibit distinctive features of a given style;
- they were owned or created by well-known persons who rendered great service in the world's history: great artists, planners, garden designers or architects;

UNESCO. Posiadają one szereg cech/atributów, które pozwalają traktować je jako światowe dziedzictwo:

- miejsca te są wybitnymi przykładami różnych stylów sztuki ogrodowej, a ich kompozycja i elementy wykazują cechy charakterystyczne dla danego stylu;
- ich właścicielami i twórcami często są znane osobistości, które zasłużyły się w historii świata, byli wybitnymi artystami, planistami, projektantami ogrodów czy architektami;
- często odgrywały pionierską rolę w podejściu do sztuki ogrodowej, a także do planowania przestrzennego, były inspiracją dla kolejnych miejsc, projektantów i właścicieli ogrodów na całym świecie;
- niektóre z nich niosą również ze sobą wartości niematerialne: religijne, duchowe, są inspiracją dla poezji czy innych dziedzin sztuki (malarstwa, muzyki, architektury), a także produkcji tkanin i dywanów.

Pomimo licznej reprezentacji historycznych parków i ogrodów na Liście światowego dziedzictwa UNESCO jeszcze wiele wybitnych przykładów światowej sztuki ogrodowej nie zostało zauważonych i zaproponowanych do wpisu. Tajemnicą pozostanie, czy jest to przeoczenie, czy też działanie zamierzone ze strony Państw-Stron Konwencji światowego dziedzictwa, które zgłaszają na Listę swoje najcenniejsze zabytki.

- they often played a pioneering role in approaching garden art and to spatial planning; they served as inspiration for other sites, designers and garden owners around the world;
- some of them also bring about intangible values: religious, spiritual ones, serve as inspiration for poetry or other fields of art (painting, music, architecture) as well as production of textiles and carpets.

Despite a large number of historical parks and gardens on the UNESCO World Heritage List, there are plenty of examples of global garden art that have not been noticed and proposed for inscription so far. It shall remain a mystery, whether it is so by overlooking or a deliberate action by State Parties of the World Heritage Convention who propose their most valuable monuments to be included on the List.

30. Watykan (Stolica Apostolska) – Ogrody Watykańskie. Fot. B. Furmanik, 2009

30. Vatican City (Holy See) – Vatican Gardens. Photo by B. Furmanik, 2009

31. Dolina Loary pomiędzy Sully-sur-Loire i Chalonnes (Francja) – park przy zamku Chaumont-sur-Loire założony na brzegu Loary. Fot. B. Furmanik, 2008

31. The Loire Valley between Sully-sur-Loire and Chalonnes (France) – park around the castle Chaumont-sur-Loire created on the bank of the Loire river. Photo by B. Furmanik, 2008

Grupa I. Historyczne parki i ogrody jako samodzielne obiekty lub stanowiące nieodłączną część rezydencji

Group I. Historic parks and gardens being independent properties or constituting integral part of a residence

Lp.	nazwa dobra światowego dziedzictwa name of the World Heritage property	państwo country	rok i kryteria wpisu year and criteria of inscription	cechy / atrybuty wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra qualities / attributes of Outstanding Universal Value of the property
1.	Pałac i park w Wersalu Palace and Park of Versailles	Francja France	1979 I, II, VI	• stanowi wyjątkową realizację artystyczną ze względu na rozmach, skalę, oryginalność • główny projektant ogrodów – André Le Nôtre • był inspiracją dla wielu założeń ogrodowych w Europie XVII i XVIII wieku (Hampton Court, Berlin, Poczdam, Nymphenburg, Schleissheim, Karlsruhe, Würzburg, Sztokholm i wiele innych) • pałac był główną rezydencją królów francuskich z czasów Ludwika XIV do Ludwika XVI i Marii Antoniny • the ensemble of the palaces and the park of Versailles constitute a unique artistic realisation, not only of their size but their quality and originality • a leading designer of the park – André Le Nôtre • the property was an inspiration for exercised a considerable influence in Francophile Europe at the end of the 17th and during 18th century (Hampton Court, Berlin, Poczdam, Nymphenburg, Schleissheim, Karlsruhe, Würzburg, Sztokholm and many other) • the Palace of Versailles was the main residence of French monarchy, form the time of Louis the XIV to Louis the XVI and Marie-Antoinette
2.	Kompleks architektoniczny Meidan Emam w Isfahan Meidan Emam, Esfahan	Iran	1979 I, V, VI	• jednorodny zespół miejski, zbudowany w krótkim czasie na spójnym i harmonijnym planie • kompleks architektoniczny otoczony ogrodami ozdobnymi • wybitny zabytek perskiego życia społeczno-kulturowego w czasach dynastii Safawidów (1501-1722; 1729-1736) • a homogenous urban ensemble, built over a short time span according to a unique, coherent, and harmonious plan • an architectural complex surrounded by ornamental gardens • the preeminent monument of Persian socio-cultural life during the Safavid dynasty (1501-1722; 1729-1736)
3.	Pałac i park w Fontainebleau Palace and Park of Fontainebleau	Francja France	1981 II, VI	• średniowieczna królewska rezydencja myśliwska królów Francji od XII wieku, przekształcona i rozbudowana w XVI wieku przez Franciszka I, który chciał stworzyć „Nowy Rzym” • pałac otoczony ogromnym parkiem, łączącym cechy renesansu i francuskie tradycje artystyczne • architektura i wystrój pałacu wywarły znaczny wpływ na artystyczny rozwój nie tylko we Francji, ale również w Europie • the medieval royal hunting lodge of the kings of France used from the 12th century, enlarged and embellished in the 16th century by François I, who wanted to create a “New Rome” • the palace surrounded by an immense park, which combines features of Renaissance and French artistic traditions • an architecture and decor of the palace had a considerable influence on the artistic development not only in France but also in Europe

4	Rezydencja w Würzburgu z ogrodami dworskimi i placem rezydencjonalnym	Niemcy	1981 I, IV	• autonomiczne dzieło sztuki w europejskim stylu barokowym przejawiającym się w jego strukturze i elementach dekoracyjnych • wyjątkowa realizacja artystyczna o ambitnym programie, oryginalności twórczego ducha i międzynarodowym charakterze • dokument kultury europejskiej – wspólne osiągnięcie najważniejszych europejskich architektów, rzeźbiarzy i malarzy XVIII wieku z Francji, Włoch, Austrii i Niemiec (m.in. Tiepolo, Balthasar Neumann) • obiekt powstały pod patronatem księcia-biskupa Lothara Franza Friedricha Carla von Schönborn
	Würzburg Residence with the Court Gardens and Residence Square	Germany		• an autonomous work of art in European Baroque style illustrated by its structure and décor elements • a unique artistic realisation as a result of its ambitious programme, the originality of creative spirit, and the international character of its workshop • a document of European culture, the structure of which is the joint achievement of Europe's most important architects, sculptors and painters of the 18th century in France, Italy, Austria and Germany (including Tiepolo, Balthasar Neumann) • was established under the patronage of the prince-bishop Franz Lothar Friedrich Carl von Schönborn
5.	Fort i ogrody Shalamar w Lahore	Pakistan	1981 I, II, III	• 21 zabytków zachowanych w granicach Fortu Lahore prezentuje wyjątkowy repertuar form architektury Mogołów z okresu szczytowego pod względem osiągnięć artystycznych i estetycznych • oba kompleksy razem stanowią arcydzieło ludzkiego geniuszu twórczego • formy, motywy i wzory opracowane zostały pod wpływem innowacji projektowych w innych królewskich obiektach Mogołów, ale też wywarły wielki wpływ w kolejnych wiekach na rozwój artystyczny i estetyczny na całym subkontynencie indyjskim
	Fort and Shalamar Gardens in Lahore			• the 21 monuments preserved within the boundaries of Lahore Fort comprise an outstanding repertory of the forms of Mughal architecture at its artistic and aesthetic height • both complexes together may be understood to constitute a masterpiece of human creative genius • forms, motifs and designs have been influenced by design innovations in other royal Mughal enclaves but have also exerted great influence in subsequent centuries on the development of artistic and aesthetic expression throughout the Indian subcontinent
6.	Taj Mahal	Indie	1983 I	• reprezentuje najlepsze architektoniczne i artystyczne osiągnięcia indo-islamskiej architektury sepulkralnej • ogromne mauzoleum z białego marmuru, zbudowane w Agrze między 1631 i 1648 z rozkazu cesarza Mogołów Shah Jahan dla upamiętnienia jego zmarłej żony • Taj Mahal znajduje się na prawym brzegu rzeki Jamuny w rozległym 17-hektarowym ogrodzie Mogołów • głównym architektem był Ustad-Ahmad Lahori Taj Mahal; przy budowie pracowali murarze, kamieniarze, dekoratorzy, rzeźbiarze, malarze, kaligrafowie i inni rzemieślnicy sprowadzeni z całego imperium, a także z Azji Środkowej i Iranu
		India		• represents the finest architectural and artistic achievement of Indo-Islamic sepulchral architecture • an immense mausoleum of white marble, built in Agra between 1631 and 1648 by order of the Mughal emperor Shah Jahan in memory of his favourite wife • Taj Mahal is located on the right bank of the river Yamuna in the extensive 17-hectare garden of the Mughal • the main architect was Ustad Ahmad Lahori-Taj Mahal; the construction work was done by bricklayers, masons, decorators, sculptors, painters, calligraphers and other craftsmen brought from all over the empire and also from Central Asia and Iran

7.	Zamki Augustusburg i Falkenlust w Brühl	Niemcy	1984 I, IV	• jeden z najwcześniejszych przykładów architektury rokoka w XVIII-wiecznych Niemczech • przez ponad sto lat służyły jako wzór dla większości dworów książęcych • rokokowe arcydzieło, projekt francuskiego architekta Roberta de Cotte oraz westfalskiego architekta Johanna Conrada Schlauna
	Castles of Augustusburg and Falkenlust at Brühl	Germany		• present the first important creations of the Rococo architectural style in Germany • for more than a century, served as a model for most of the princely courts • Rococo masterpiece, the design of the French architect Robert de Cotte and the Westphalian architect Johann Conrad Schlaun
8.	Twierdze i rezydencja Alhambra, Generalife i Albayzín w Granadzie	Hiszpania	1984 I, III, IV	• wznoszące się nad współczesnym dolnym miastem, Alhambra i Albayzín, położone na dwóch sąsiednich wzgórzach, tworzą średniowieczną część Granady • na wschód od twierdzy Alhambra leżą ogrody Generalife, dawna wiejska rezydencja emirów, którzy rządili w tej części Hiszpanii w XIII i XIV wieku • Albayzín to imponujący kompleks mauretańskiej architektury ludowej, w który harmonijnie wtapia się tradycyjna architektura andaluzyjska
	Alhambra, Generalife and Albayzín, Granada	Spain		• rising above the modern lower town, the Alhambra and the Albayzín, situated on two adjacent hills, form the medieval part of Granada • to the east of the Alhambra fortress and residence are the magnificent gardens of the Generalife, the former rural residence of the emirs who ruled this part of Spain in the 13th and 14th centuries • the residential district of the Albayzín is a rich repository of Moorish vernacular architecture, into which the traditional Andalusian architecture blends harmoniously
9.	Park Studley Royal wraz z ruinami opactwa Fountains	Wielka Brytania	1986, 2012 I, IV	• Studley Royal Park i ruiny opactwa Fountains cechuje oryginalność i wyjątkowa atrakcyjność dzięki stworzeniu parku krajobrazowego wokół największych średniowiecznych ruin w Wielkiej Brytanii • łącząc pozostałości po najbogatszym opactwie w Anglii, jakobińskiego Fountains Hall i miniaturowego neogotyckiego arcydzieła – kościoła St. Mar z ogrodami wodnymi i zwierzyńcem w jedną harmonijną całość, posiadłość jest przykładem siły średniowiecznego monastycyzmu, gustu i bogactwa europejskich klas wyższych w XVIII wieku
	Studley Royal Park including the Ruins of Fountains Abbey	United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland		• Studley Royal Park including the ruins of Fountains Abbey owes its originality and striking beauty to the fact that a humanised landscape was created around the largest medieval ruins in the United Kingdom • combining the remains of the richest abbey in England, the Jacobean Fountains Hall, and Burges's miniature neo-Gothic masterpiece of St Mary's, with the water gardens and deer park into one harmonious whole, the property illustrates the power of medieval monasticism and the taste and wealth of the European upper classes in the 18th century
10.	Posiadłość Blenheim	Wielka Brytania	1987 II, IV	• pałac i park ilustrują początki angielskiego romantyzmu, który charakteryzował się eklektyzmem, powrotem do źródeł krajowych i zachwytem naturą • miał wpływ na architekturę i planowanie przestrzeni w XVIII i XIX wieku zarówno w Anglii, jak i za granicą • dom angielskiego arystokraty, Johna Churchilla, pierwszego księcia Marlborough • główny projektant założenia Lancelot „Capability” Brown
	Blenheim Palace	United Kingdom of		• the Palace and Park illustrate the beginnings of the English Romantic movement, which was characterised by the eclecticism

		Great Britain and Northern Ireland		of its inspiration, its return to national sources and its love of nature • the influence of Blenheim on the architecture and organisation of space in the 18th and 19th centuries was greatly felt both in England and abroad • the home of an English aristocrat, John Churchill, the 1st Duke of Marlborough • the main designer – Lancelot ‘Capability’ Brown
11.	Monticello i Uniwersytet Wirginii w Charlottesville Monticello and the University of Virginia in Charlottesville	Stany Zjednoczone United States of America	1987, 2015 I, IV, VI	• posiadłość Thomasa Jeffersona • bardzo osobista koncepcja domu wyraźnie pokazuje różne wpływy współczesnej architektury klasycystycznej – neoklasycyzmu z XVIII wieku • ogrody są dziełem Jeffersona (sady, ogród warzywny i kwiatowy, otoczone parkiem) • a residence of Thomas Jefferson • a very personal vision of the house clearly shows the different influences of modern classicist architecture – neo-classicism of the 18th century • gardens are the work of Jefferson (orchards, vegetable garden and flower, surrounded by a park)
12.	Pałace i parki Poczdamu i Berlina Palaces and Parks of Potsdam and Berlin	Niemcy Germany	1990 (1992, 1999) I, II, IV	• kompleks 500 ha parków i 150 budynków wzniesionych między 1730 i 1916, założonych w Poczdamie i Berlinie • zespół pałaców i parków Poczdamu jest wyjątkowym osiągnięciem artystycznym, którego unikatowość zasadza się na jego eklektycznych i ewolucyjnych rozwiązaniach • twórcy: Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff, Karol Fryderyk Schinkel, Johann Friedrich Eyserbeck, Peter Joseph Lenné • Poczdam-Sanssouci – często nazywane „Pruskim Wersalem”, jest przykładem wpływów z Włoch, Anglii, Flandrii, Paryża i Dreżna • synteza trendów artystycznych w europejskich miastach XVIII wieku, która dostarczyła nowych wzorców, wpływając w znacznym stopniu na rozwój sztuki i planowanie przestrzeni na wschód od Odry • wybitny przykład kreacji architektonicznych i rozwoju krajobrazu związanego z monarchiczną koncepcją władzy w Europie • a complex of 500 ha of parks and 150 buildings constructed between 1730 and 1916, established in Potsdam and Berlin • the ensemble of the chateaux and parks of Potsdam is an exceptional artistic achievement whose eclectic and evolutionary features reinforce its uniqueness • creators: Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff, Karl Friedrich Schinkel, Johann Friedrich Eyserbeck, Peter Joseph Lenné • Potsdam-Sanssouci – often called “Prussian Versailles” is the crystallization of a large number of influences from Italy, England, Flanders, Paris and Dresden • a synthesis of artistic trends in European 18th century cities offers new models, which greatly influenced the development of art and the historical organization of space east of the Oder river • an outstanding example of architectural creations and landscaping development associated with the monarchical conception of power in Europe
13.	Królewskie dominium w Drottningholm	Szwecja	1991 IV	• zespół Drottningholm – zamek, teatr, chiński pawilon i ogrody – jest najlepszym przykładem rezydencji królewskiej zbudowanej w XVIII wieku w Szwecji, reprezentatywnym dla całej europejskiej architektury tego okresu • wzorowana na Wersalu, była inspiracją dla rezydencji królewskich w zachodniej, środkowej i północnej Europie • ogród projektu Nicodemusa Tessin Młodszego, w stylu barokowym, z rzeźbami z brązu autorstwa Adriaena de Vries • własność króla Gustawa III, który wraz z architektem Carlem Fredrikiem Adelcrantzem zaplanował ogród angielski

	Royal Domain of Drottningholm	Sweden		• the ensemble of Drottningholm – castle, theater, Chinese pavilion and gardens – is the best example of a royal mansion built in the 18th century in Sweden and is representative of all European architecture of that period • based on Versailles, it was the inspiration for the royal residences in western, central and northern Europe • the garden designed by Nicodemus Tessin the Younger, in the Baroque style, with the sculptures in bronze by Adriaen de Vries • owned by King Gustav III, who together with architect Carl Fredrik Adelcrantz planned English garden
14.	Grobowiec Humajuna w Dehli	Indie	1993 II, IV	• grobowiec zbudowany w 1570 roku o szczególnym znaczeniu kulturowym; był pierwszym grobowcem-ogrodem na subkontynencie indyjskim, inspiracją dla istotnych innowacji architektonicznych, których wyrazem jest budowa kompleksu Taj Mahal • monumentalna skala mauzoleum jest bezprecedensowa w świecie islamskim • Char-Bagh – ogród inspirowany opisem raju z Koranu
	Humayun's Tomb, Delhi	India		• the tomb built in 1570, is of particular cultural significance as it was the first tomb-garden in the Indian subcontinent, that became the inspiration for important architectural innovation, which is reflected in the construction of the complex Taj Mahal • the mausoleum is built on a monumental scale, which is without precedent in the Islamic world • Char-Bagh – a garden inspired by the descriptions of paradise the Quran
15.	Skogskyrkogården	Szwecja	1994 II, IV	• sztokholmski cmentarz powstał w latach 1917-1920, wg projektu dwóch architektów Gunnara Asplunda i Sigurda Lewerentza, w miejscu dawnych żwirowni porośniętych lasem sosnowym • kompozycja w stylu naturalistycznego romantyzmu łączy roślinność naturalną z elementami architektonicznymi • projekt cmentarza wywarł głęboki wpływ na inne obiekty sepulkralne w wielu krajach świata
		Sweden		• Stockholm cemetery was built between 1917-1920, designed by two architects Gunnar Asplund and Sigurd Lewerentz, on the site of former gravel pits overgrown with pine trees • a composition in the style of naturalistic romanticism combines the natural vegetation with architectural elements • a project of the cemetery had a profound impact on other funerary objects in many countries of the world
16.	Zabytki starożytnego Kyoto (miasta Kyoto, Uji i Otsu)	Japonia	1994 II, IV	• Kyoto to główny ośrodek rozwoju drewnianej architektury sakralnej i świeckiej oraz projektowania ogrodów między VIII a XVII wiekiem, który odegrał decydującą rolę w tworzeniu japońskich tradycji kulturowych; w przypadku ogrodów wywarły one ogromny wpływ na resztę świata, począwszy od XIX wieku
	Historic Monuments of Ancient Kyoto (Kyoto, Uji and Otsu Cities)	Japan		• Kyoto was the main centre for the evolution of religious and secular architecture and of garden design between the 8th and 17th centuries, that played a decisive role in the creation of Japanese cultural traditions which, in the case of gardens in particular, had a profound effect on the rest of the world from the 19th century onwards
17.	Krajobraz kulturowy Lednice-Valtice	Czechy	1996 I, II, IV krajobraz kulturowy	• posiadłość rodziny Liechtenstein • krajobraz projektu Bernharda Petriego • architektura barokowa, głównie projektu Johanna Bernharda Fischera von Erlach • umiejętne połączenie architektury barokowej, klasycystycznej, neogotyckiej ze stylem lokalnym, co stworzyło założenie w stylu angielskiego romantycznego parku krajobrazowego • krajobraz miał i nadal ma wpływ na krajobraz regionu Dunaju

	Lednice-Valtice Cultural Landscape	Czech Republic	cultural landscape	• wyjątkowy przykład urbanistyki miasteczek Valtice i Lednice • the residence of Liechtenstein Family • landscape designed by Bernhard Petri • baroque architecture mainly designed by Johann Bernhard Fischer von Erlach • skillful combination of baroque architecture, neoclassical, neo-Gothic style from local, which created a foundation in the style of an English romantic park • landscape had and continues to have an impact on the landscape of the region of the Danube • an exceptional example of town planning of towns Valtice Lednice
18.	Pałac i ogrody Schönbrunn Palace and Gardens of Schönbrunn	Austria	1996 I, IV	• rezydencja cesarskiej rodziny Habsburgów od XVIII wieku do 1918 roku • projekt architektów Johanna Bernharda Fischera von Erlach i Nicolausa Pacassiego będący wyjątkowym dziełem sztuki dekoratywnej • w ogrodzie w 1752 roku założono pierwszy na świecie ogród zoologiczny • pałac i ogrody Schönbrunn są szczególnie dobrze zachowanym przykładem baroku rezydencjonalnego, który stanowi znakomity przykład <i>Gesamtkunstwerk</i> • a residence of the Habsburg imperial family since the 18th century until 1918 • designed by the architects Johann Bernhard Fischer von Erlach and Nicolaus Pacassi as a unique work of art decorative • in 1752 in the garden was founded the world's first zoo • the Palace and Gardens of Schönbrunn are an especially well preserved example of the Baroque Princely residential ensemble, which constitute an outstanding example of <i>Gesamtkunstwerk</i>
19.	Klasyczne ogrody Suzhou Classical Gardens of Suzhou	Chiny China	1997, 2000 I, II, III, IV, V	• ucieleśniają wyrafinowany styl tradycyjnej kultury chińskiej; dzięki swej artystycznej doskonałości zyskały reputację najbardziej twórczego arcydzieła ogrodnictwa w starożytnych Chinach • przez ponad 2000 lat powstała unikalna forma krajobrazu dla tych konkretnych rodzajów ogrodów; jej planowanie, projektowanie, techniki konstrukcyjne, a także artystyczny efekt wywarły znaczący wpływ na rozwój krajobrazu w Chinach, jak i na świecie • są wyrazem mądrości i przywiązania do tradycji starożytnych chińskich intelektualistów • stanowią żywy przykład kultury wyrażony w projektowaniu krajobrazu i ogrodów w regionie wschodniej delty rzeki Jangcy od XI do XIX wieku • klasyczna chińska sztuka projektowania ogrodu, mająca na celu odtworzenie naturalnych krajobrazów w miniaturze • they embody the refined style of traditional Chinese culture, this example of artistic perfection has won them a reputation as the most creative gardening masterpieces of ancient China • within a time span of over 2,000 years, a unique but systematic form of landscaping for these particular types of gardens was formed. Its planning, design, construction techniques, as well as artistic effect have had a significant impact on the development of landscaping in China as well as the world • they are the finest remnants of the wisdom and tradition of ancient Chinese intellectuals • the most vivid specimens of the culture expressed in landscape garden design from the East Yangtze Delta region in the 11th to 19th centuries • classical Chinese art of garden design, which intends to recreate natural landscapes in miniature

20.	XVIII-wieczny Pałac Królewski w Caserta wraz z parkiem, akweduktem w Vanvitelli oraz kompleksem San Leucio	Włochy	1997 I, II, III, IV	• unikalna rezydencja stworzona w duchu oświecenia, gdzie budynki o dużej wartości architektonicznej wtopione są w naturalny krajobraz • ambitny projekt nowego miasta, składającego się z budynków, ogrodów, ulic i otaczającego krajobrazu naturalnego, rozmieszczonych według innowacyjnej koncepcji planistycznej • wybitny przykład urbanistyki realizowanej przez dynastię Burbonów, w zgodzie z witruwiańskimi zasadami solidności, funkcjonalności i piękna, w duchu panującego wówczas neoklasycyzmu • stworzony przez króla Karola III Bourbona w XVIII wieku, rywalizował z Wersalem i Pałacem Królewskim w Madrycie • park zaplanowany przez Luigiego Vanvitelliego i jego syna Carla
	18th-Century Royal Palace at Caserta with the Park, the Aqueduct of Vanvitelli, and the San Leucio Complex	Italy		• a unique creation of the spirit of the Enlightenment which was able to build buildings of great architectural value, well set in a natural landscape • an ambitious new town, consisting of imposing buildings, gardens, streets and surrounding natural landscape according to an innovative concept of planning • an outstanding example of urban planning implemented by the Bourbon dynasty, according to Vitruvian principles of solidity, functionality and beauty in line with the neoclassical culture in vogue at the time • created by the Bourbon king Charles III in the 18th century, he rivaled Versailles and the Royal Palace in Madrid • park was designed by Luigi Vanvitelli and his son Carl
21.	Ogród botaniczny w Padwie	Włochy	1997 II, III	• pierwszy uniwersytecki ogród botaniczny na świecie, powstały w 1545 roku • stanowił źródło inspiracji dla wielu innych ogrodów we Włoszech i w całej Europie jako obiekt architektoniczny i funkcjonalny, także ze względu na dydaktyczne i naukowe podejście do badań roślin leczniczych i pokrewnych dyscyplin • od ponad pięciu wieków ogród reprezentuje wyjątkowe świadectwo znaczenia nauki i kultury; jego położenie, wielkość i główne cechy, a także jego funkcje badawcze i dydaktyczne pozostały zasadniczo niezmienione
	Botanical Garden (Orto Botanico), Padua	Italy		• the first university botanical garden in the world, established in 1545 • a source of inspiration for many other gardens in Italy and throughout Europe as an object of architectural and functional, but also because of the educational and scientific approach to the study of medicinal plants and related disciplines • for more than five centuries the garden represents a unique testimony of the importance of science and culture; its location, size and main characteristics, as well as its main functions of research and teaching, have remained largely unchanged for years
22.	Kompleks pałacowy Changdeokgung	Korea Południowa	1997 II, III, IV	• kompleks przez wiele stuleci miał ogromny wpływ na rozwój koreańskiej architektury, projektowania ogrodów i planowania krajobrazu oraz sztuk pokrewnych • przykład tradycyjnych zasad <i>pungsu</i> i konfucjanizmu wyrażonych poprzez architekturę i krajobraz • wybitny przykład w Azji Wschodniej architektury pałacowej i projektowania ogrodu
	Changdeokgung Palace Complex	Republic of Korea		• the complex had a great influence on the development of Korean architecture, garden design and landscape planning, and related arts for many centuries • exemplifies the traditional <i>pungsu</i> principles and Confucianism through its architecture and landscape • an outstanding example of East Asian palace architecture and garden design

23.	Maritime Greenwich	Wielka Brytania	1997 I, II, IV, VI	• budynki publiczne i prywatne oraz park królewski tworzą wyjątkowy zespół, który jest przejawem najwyższej klasy artystycznych i twórczych osiągnięć • projektanci – Inigo Jones i Christopher Wren • park jest przykładem interakcji ludzi i natury od ponad dwóch stuleci • kompleks demonstrował siłę, mecenat i wpływy Korony w XVII i XVIII wieku poprzez zdolność do planowania i integracji kultury i natury w harmonijną całość -
		United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland		the public and private buildings and the Royal Park at Greenwich form an exceptional ensemble that bears witness to human artistic and creative endeavour of the highest quality • designers – Inigo Jones i Christopher Wren • park exemplifies the interaction of people and nature over two centuries • demonstrate the power, patronage and influence of the Crown in the 17th and 18th centuries and its illustration through the ability to plan and integrate culture and nature into a harmonious whole
24.	Pałac Letni, cesarski ogród w Pekinie	Chiny	1998 I, II, III	• wybitny wyraz twórczej sztuki chińskiej architektury krajobrazu i projektowania ogrodów; naturalny krajobraz wzgórz i otwartej wody w połączeniu ze sztucznymi elementami, jak pawilony, hale, pałace, świątynie i mosty, tworzą harmonijny zespół o wyjątkowych walorach estetycznych • uosabia chińską filozofię i praktykę projektowania ogrodów, które odegrały kluczową rolę w rozwoju tej formy kultury na całym Wschodzie • symbol potęgi jednej z największych cywilizacji świata
	Summer Palace, an Imperial Garden in Beijing	China		• an outstanding expression of the creative art of Chinese landscape garden design; natural landscape of hills and open water combined with artificial elements as pavilions, halls, palaces, temples and bridges form a harmonious ensemble of outstanding aesthetic value • epitomizes the philosophy and practice of Chinese garden design, which played a key role in the development of this cultural form throughout the East • a potent symbol of one of the major world civilizations
25.	Ogrody i zamek w Kromierzyżu	Czechy	1998 II, IV	• kompleks, a szczególnie ogród przyjemności odegrały znaczącą rolę w tworzeniu i projektowaniu barokowych założeń pałacowo-ogrodowych w Europie Środkowej • wyjątkowy, kompletny i dobrze zachowany przykład książęcej rezydencji i otaczającego krajobrazu z XVII i XVIII wieku
	Gardens and Castle at Kroměříž	Czech Republic		• the ensemble, and in particular the Pleasure Garden, played a significant role in the development of Baroque garden and palace design in central Europe • an exceptionally complete and well preserved example of a princely residence and its associated landscape of the 17th and 18th centuries
26.	Świątynia Nieba: Cesarski Ofiarny Ołtarz w Pekinie	Chiny	1998 I, II, III	• arcydzieło architektury krajobrazu i projektowania, które w prosty i graficzny sposób ilustruje kosmogonię, o ogromnym znaczeniu dla ewolucji jednej z największych światowych cywilizacji • symboliczny układ i projekt Świątyni Nieba przez wiele stuleci miały wielki wpływ na planowanie założeń architektonicznych na Dalekim Wschodzie • założony w 1. połowie XV wieku, jest kompleksem drobnych budowli kultowych ustawionych w ogrodzie, w otoczeniu pradawnych lasów sosnowych • symbolizuje związek pomiędzy ziemią a niebem – świat ludzi i świat Boga, który stoi w samym sercu chińskiej kosmogonii, a także szczególną rolę odgrywaną przez cesarzy w ramach tego związku

	Temple of Heaven: an Imperial Sacrificial Altar in Beijing	China		• a masterpiece of architecture and landscape design which simply and graphically illustrates a cosmogony of great importance for the evolution of one of the world's great civilizations • the symbolic layout and design of the Temple of Heaven had a profound influence on architecture and planning in the Far East over many centuries • created in the first half of the 15th century, represents a complex of fine cult buildings set in a garden, surrounded by ancient pine forests • symbolizes the relationship between earth and heaven – the human world and the world of God, which is at the heart of Chinese cosmogony, and also the special role played by the emperors within that relationship
27.	Willa Hadriana w Tivoli	Włochy	1999 I, II, III ogród nie- zachowany	• wyjątkowy kompleks klasycznych budynków powstałych w II wieku naszej ery przez rzymskiego cesarza Hadriana, łączy w sobie najlepsze elementy dziedzictwa architektonicznego Egiptu, Grecji i Rzymu w postaci „miasta idealnego” • arcydzieło będące połączeniem najwyższych przejawów dorobku kulturowego starożytnego świata śródziemnomorskiego • badania obiektu odegrały kluczową rolę w odkrywaniu na nowo elementów architektury klasycznej przez architektów renesansu i baroku, a następnie znacząco oddziaływały na prace projektowe architektów XIX i XX wieku
	Villa Adriana (Tivoli)	Italy	garden not preserved	• is an exceptional complex of classical buildings created in the 2nd century by the Roman emperor Hadrian, it combines the best elements of the architectural heritage of Egypt, Greece and Rome in the form of “ideal city” • a masterpiece that uniquely brings together the highest expressions of the material cultures of the ancient Mediterranean world • study of the monuments played a crucial role in the rediscovery of the elements of classical architecture by the architects of the Renaissance and the Baroque period, and profoundly influenced many 19th and 20th century architects and designers
28.	Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczno- -krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy	Polska	1999 II, IV krajobraz kulturowy	• właściciele i założyciele – rodzina Zebrzydowskich • wyjątkowy pomnik kultury, w którym krajobraz naturalny wykorzystano jako miejsce symbolicznego odzwierciedlenia wydarzeń Męki Pańskiej w formie kaplic i alejek • wybitny przykład wielkoprzestrzennego założenia krajobrazowego, które łączy w sobie naturalne piękno z przeznaczeniem o wymiarze duchowym oraz charakterystyczne cechy parków projektowanych w stylu barokowym • charakterystyczne cechy parków i ogrodów projektowanych w stylu włoskiego renesansu i francuskiego baroku stapiają się tu z manierystyczną wolnością i nieregularnością
	Kalwaria Zebrzydowska: the Mannerist Architectural and Park Landscape Complex and Pilgrimage Park	Poland	cultural landscape	• owners and founders – the Zebrzydowski Family • is an exceptional cultural monument in which the natural landscape was used as the setting for a symbolic representation in the form of chapels and avenues of the events of the Passion of Christ • is an outstanding example of this type of large-scale landscape design, which incorporates natural beauty with spiritual objectives and the principles of Baroque park design • the characteristics of parks and gardens designed in the style of the Italian Renaissance and French Baroque merge here with Mannerist freedom and irregularity
29.	Ogrody Dessau- -Wörlitz	Niemcy	2000 II, IV	• duński projektant – Cornelis Ryckwaert • Friedrich Wilhelm von Erdmannsdorff – architekt i historyk sztuki współpracujący przy projekcie założenia • wybitny przykład zastosowania filozoficznych zasad oświecenia do projektowania krajobrazu, który integruje sztukę, edukację

	Garden Kingdom of Dessau-Wörlitz	Germany	krajobraz kulturowy	i gospodarkę w harmonijną całość • różnorodne elementy kompleksu – budynki, parki krajobrazowe i ogrody w stylu angielskim, a także subtelnie zmodyfikowane pola gruntów rolnych w doskonały sposób podporządkowane zostały celom estetycznym, edukacyjnym i ekonomicznym • Wörlitz stał się inspiracją dla wprowadzania ulepszeń w założeniach łączących angielskie ogrody krajobrazowe i klasycystyczną architekturę
			cultural landscape	• the Dutch designer – Cornelis Ryckwaert • Friedrich Wilhelm von Erdmannsdorff – an architect and art historian, co-designer • an outstanding example of the application of the philosophical principles of the Age of the Enlightenment to the design of a landscape that integrates art, education, and economy in a harmonious whole • various elements of the complex – buildings, parks and gardens in the English style, and subtly modified expanses of agricultural land devoted to aesthetic, educational and economic in an exemplary manner • Wörlitz became the starting point for a wide improvements based on the English landscape gardens and neoclassical architecture
30.	Kompleks zamku w Mirze	Białoruś	2000 II, IV	• właściciele – rodzina Radziwiłłów • wyjątkowy przykład zamku Europy Centralnej, co wyrażone jest w widocznych nawarstwieniach kulturowych (gotyku, baroku i renesansu) • zamek w stylu gotyckim z końca XV wieku wielokrotnie rozbudowywany i przebudowywany; po okresie porzucenia i znacznych zniszczeń z czasów napoleońskich odrestaurowany pod koniec XIX wieku i uzupełniony o rozległy park krajobrazowy, którego forma jest świadectwem jego burzliwej historii
	Mir Castle Complex	Belarus		• owners – the Radziwiłł Family • an exceptional example of a central European castle, reflecting in its design and layout successive cultural influences (Gothic, Baroque, and Renaissance) • the Gothic castle from the late 15th century, expanded and rebuilt several times; after a period of abandon and considerable damage to the Napoleonic period, it was restored in the late 19th century and complemented by a vast landscape park on the form, which is a testament to its turbulent history
31.	Willa d'Este w Tivoli	Włochy	2001 I, II, III, IV, VI	• właściciele – rodzina Este • jeden z najwybitniejszych przykładów kultury renesansowej, której zasady projektowania i estetyki zilustrowane są w sposób wyjątkowy przez ogrody • ogrody miały ogromny wpływ na rozwój sztuki projektowania ogrodów w całej Europie • ogrody są jednymi z pierwszych <i>giardini delle meraviglie</i> (z wł.: ogrodów cudów) i symbolizują rozkwit kultury renesansowej
	Villa d'Este, Tivoli	Italy		• owners – the Este Family • one of the most outstanding examples of Renaissance culture at its apogee, which principles of design and aesthetics are illustrated in an exceptional manner by the gardens • had a profound influence on the development of garden design throughout Europe • the gardens are one of the earliest and finest of the <i>giardini delle meraviglie</i> and symbolize the flowering of Renaissance culture
32.	Kew, królewski ogród botaniczny	Wielka Brytania	2003 II, III, IV krajobraz kulturowy	• ogrody w stylu krajobrazowym z obiektami architektonicznymi powstałe na skutek współpracy znanych artystów: Charlesa Bridgemana, Williama Kenta, Lancelota „Capability” Browna i Williama Chambersa

	Royal Botanic Gardens, Kew	United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland	cultural landscape	• ogród prezentuje przemiany sztuki ogrodowej od XVIII do XX wieku • od momentu powstania w 1759 roku ogród miał znaczenie dla badań różnorodności roślin i botaniki gospodarczej; bogactwo jego zbiorów jest efektem współpracy z innymi ogrodami kolekcjonerskimi na całym świecie • przyczynił się w dużej mierze do postępu w wielu dziedzinach nauki, a zwłaszcza botaniki i ekologii • designed in a style of landscape gardens were built and created by famous artists: Charles Bridgeman, William Kent, Lancelot 'Capability' Brown and William Chambers • presents a transformation of garden art from the 18th to the 20th century • since founding in 1759, the garden have made a significant contribution to the study of plant diversity and economic botany and worked with other collectors gardens around the world, which is reflected in the richness of its collections • have largely contributed to advances in many scientific disciplines, particularly botany and ecology
33.	Królewski budynek wystawowy oraz ogrody Carlton Royal Exhibition Building and Carlton Gardens	Australia	2004 II	• budynek i otoczenie zaprojektował Joseph Reed • kompleks odzwierciedla globalny wpływ międzynarodowego ruchu wystawowego w XIX i na początku XX wieku; prezentował innowacje technologiczne i zmiany, które pomogły promować szybki wzrost uprzemysłowienia i handlu międzynarodowego poprzez wymianę wiedzy i pomysłów • the building and gardens designed by Joseph Reed • the complex reflects the global influence of the international exhibition movement of the 19th and early 20th centuries; showcased technological innovation and change, which helped promote a rapid increase in industrialisation and international trade through the exchange of knowledge and ideas
34.	Muskauer Park / Park Mużakowski	Niemcy/ Polska	2004 I, IV krajobraz kulturowy	• właściciel i projektant – książę Hermann von Pückler-Muskau • Karl Friedrich Schinkel – niemiecki architekt, autor projektów części budowli założenia; Eduard Petzold – uczeń Pücklera i kontynuator realizacji jego dzieła • wyjątkowy przykład europejskiego parku krajobrazowego, który wniósł nowe możliwości w zakresie rozwoju w kierunku ideału krajobrazu stworzonego przez człowieka • park jest przykładem pionierskiego podejścia do projektowania krajobrazu, które miało wpływ na rozwój architektury krajobrazu w Europie i Ameryce Północnej • cechuje go wykorzystanie w dużej mierze roślin miejscowych, aby zwiększyć jego integralność z otaczającym krajobrazem • był prekursorskim osiągnięciem w ramach podejścia do projektowania krajobrazu w miastach, wpływając na rozwój architektury krajobrazu jako dyscypliny
		Germany/ Poland	cultural landscape	• owner and creator – prince Hermann von Pückler-Muskau • Karl Friedrich Schinkel – German architect, author of some of the park buildings; Eduard Petzold – a student of Pückler, continuing the implementation of his work • an exceptional example of a European landscape park that broke new ground in terms of development towards an ideal man-made landscape • the park is an example of a pioneering approach to landscape design, which influenced the development of landscape architecture in Europe and North America • used local plants to enhance the integrity of the surrounding landscape • the forerunner for new approaches to landscape design in cities, and influenced the development of 'landscape architecture' as a discipline

35.	Pasargadae	Iran	2004 I, II, III, IV ogród nie- zachowany garden not preserved	• kompleks archeologiczny, na który składają się pałace, ogrody i grobowiec założyciela dynastii Cyrusa Wielkiego, będący pierwszym wybitnym przykładem królewskiej architektury Achemenidów; siedzibą dynastii • przykład ewolucji klasycznej perskiej sztuki i architektury • „Cztery Ogrody”, typ królewskiego kompleksu ogrodowego stał się prototypem architektury i wzornictwa w Azji Zachodniej • the archaeological site, with its palaces, gardens, and the tomb of the founder of the dynasty, Cyrus the Great, represents an exceptional testimony to the Achaemenid civilisation; a dynastic capitol • an example of a fundamental phase in the evolution of the classic Persian art and architecture • the “Four Gardens” type of royal ensemble which was created in Pasargadae, became a prototype for Western Asian architecture and design
36.	Dom i studio Luisa Barragána	Meksyk	2004 I, II	• arcydzieło prezentujące nowe rozwiązania w modernizmie, będące syntezą połączonych trendów tradycyjnych, filozoficznych i artystycznych • prace Luisa Barragána łączą nowoczesność i tradycję, co miało istotny wpływ przede wszystkim na projektowanie ogrodów i miejskich krajobrazów • zbudowane w 1948 roku na przedmieściach Mexico City, dom i pracownia stanowią znakomity przykład architektury okresu po II wojnie światowej
	Luis Barragán House and Studio	Mexico		• a masterpiece of the new developments in the Modern Movement, integrating traditional, philosophical and artistic currents into a new synthesis • the work of Luis Barragán exhibits the integration of modern and traditional influences, which in turn have had an important impact especially on the design of gardens and urban landscapes • built in 1948 in the suburbs of Mexico City, the house and the studio are an outstanding example of architecture in the period after World War II
37.	Architektoniczny, rezydencjonalny i kulturowy kompleks rodziny Radziwiłłów w Nieświeżu	Białoruś	2005 II, IV, VI	• właściciele – rodzina Radziwiłłów • kolebka nowych koncepcji opartych na zachodnich tradycjach, co doprowadziło do powstania nowej szkoły architektonicznej w Europie Środkowej • stanowi ważny etap w rozwoju budowl i historii architektury Europy Środkowej XVI i XVII wieku
	Architectural, Residential and Cultural Complex of the Radziwiłł Family at Nesvizh	Belarus		• owner – the Radziwiłł Family • the cradle of new concepts based on Western traditions, which led to the creation of a new architectural school in Central Europe • is an important step in the development of structures in the history of architecture in Central Europe of the 16th and 17th centuries
38.	Kompleks budowli Czerwonego Fortu	Indie	2007 II, III, VI	• demonstruje znakomite osiągnięcie planowania i architektury okresu Mogołów, wywodzące się z tradycji lokalnych • innowacyjne rozwiązania w zakresie planowania, architektury i sztuki ogrodowej były inspiracją dla innych założeń, np. Radżastanie, Delhi, Agrze • symbol władzy od czasów Szahdżahan i świadek zmian w historii Indii do rozpoczęcia panowania brytyjskiego, miejsce gdzie pierwszy raz świętowano niepodległość Indii
	Red Fort Complex	India		• demonstrates the outstanding results achieved in planning and architecture of Mughal period, derived from local traditions • the innovative planning arrangements and architectural style of building components and garden design strongly influenced later buildings and gardens in Rajasthan, Delhi, Agra and further afield

				• a symbol of power since the reign of Shah Jahan, that witnessed the change in Indian history to British rule, and was the place where Indian independence was first celebrated
39.	Modernistyczne zespoły mieszkaniowe Berlina Berlin Modernism Housing Estates	Niemcy Germany	2008 II, IV	• sześć berlińskich osiedli jest wyrazem szeroko zakrojonej reformy budownictwa mieszkaniowego, która przyniosła poprawę warunków życia w Berlinie; jakość planowania układów urbanistycznych, architektury i zieleni, a także wypracowane w tym czasie standardy mieszkaniowe służyły jako wzorzec dla osiedli mieszkaniowych powstałych od tego czasu zarówno w Niemczech, jak i w innych krajach • the six Berlin housing estates provide an outstanding expression of a broad housing reform movement that made a decisive contribution to improving housing and living conditions in Berlin; quality of urban, architectural and garden design, as well as the housing standards developed during the period, served as guidelines for social housing constructed since then, both in and outside Germany
40.	Dom Adolfa Stocleta Stoclet House	Belgia Belgium	2009 I, II	• właściciel – Adolf Stoclet, bankier i kolekcjoner sztuki • Josef Hoffmann – autor projektu, jeden z czołowych architektów wiedeńskiej secesji • dom i ogród zostały zakończone w 1911 roku, a ich surowa geometria stanowiła punkt zwrotny w secesji, stanowiący zapowiedź Art Deco i modernizmu w architekturze; przykład secesji wiedeńskiej, urzeczywistnienie aspiracji stworzenia „całościowego dzieła sztuki” (<i>Gesamtkunstwerk</i>) • owner – Adolf Stoclet, a banker and art collector • Josef Hoffmann – an author of the project, one of the leading architects of the Vienna Secession movement • the house and garden were completed in 1911 and their austere geometry marked a turning point in Art Nouveau, foreshadowing Art Deco and the Modern Movement in architecture; an example of the Vienna Secession, embodying the aspiration of creating a ‘total work of art’ (<i>Gesamtkunstwerk</i>)
41.	Ogród Perski The Persian Garden	Iran	2011 I, II, III, IV, V krajobraz kulturowy cultural landscape	• arcydzieło ludzkiego geniuszu twórczego; konstrukcja perskiego ogrodu złożona z czterech odcinków, znanych jako Czahar Bagh (Cztery Ogrody) • przy budowie zastosowano przemyślane i innowacyjne rozwiązania techniczne i zaawansowany system zarządzania wodą, a także odpowiedni dobór roślin i ich rozplanowanie w ogrodzie • ogród perski został powiązany z ideą ziemskiego raju, który tworzył duży kontrast z jego otoczeniem – pustynią • był inspiracją dla ogrodów Azji Zachodniej, krajów arabskich, a nawet Europy • świadectwo tradycji kulturowych, które ewoluowały w Iranie i na Bliskim Wschodzie w ciągu około dwóch i pół tysiąclecia • wybitny przykład typu projektowania ogrodów dzięki wykorzystaniu elementów naturalnych i stworzonych przez człowieka oraz integracji znaczących osiągnięć kultury perskiej z ekspresją fizyczną i symboliczno-artystyczną przeprowadzonej w zgodzie z naturą • a masterpiece of human creative genius; the design of the Persian Garden is often divided into four sections known as Chahar Bagh (Four Gardens) • creation of the Persian Garden was made possible due to intelligent and innovative engineering solutions and a sophisticated water-management system, as well as the appropriate choice of flora and its location in the garden layout • the Persian Garden has been associated with the idea of earthly Paradise, forming a stark contrast to its desert setting

				• an inspiration to garden design in Western Asia, Arab countries, and even Europe • bears exceptional, and even unique, testimony to the cultural traditions that have evolved in Iran and the Middle East over some two and a half millennia • an outstanding example of a type of garden design achieved by utilising natural and human elements and integrating significant achievements of Persian culture into a physical and symbolic-artistic expression in harmony with nature
42.	Hiraizumi – budowle, ogrody i obiekty archeologiczne reprezentujące buddyjską Czystą Krainę Hiraizumi – Temples, Gardens and Archaeological Sites Representing the Buddhist Pure Land	Japonia Japan	2011 II, VI	• ogrody Czystej Krainy Hiraizumi pokazują w niezwykle sposób, jak ewoluowały koncepcje projektowania ogrodów wprowadzone z Azji wraz z buddyzmem, zasadzając się na kulcie przyrody właściwym dla starożytnej Japonii i szintoizmu, a z których ostatecznie wykształcił się sposób planowania ogrodów unikalny dla Japonii • stały się inspiracją dla innych obiektów w Japonii i na świecie • są symboliczną manifestacją buddyjskiej Czystej Krainy na ziemi • the temples and Pure Land gardens of Hiraizumi demonstrate in a remarkable way how the concepts of garden construction introduced from Asia along with Buddhism evolved on the basis of Japan's ancient nature worship, Shintoism, and eventually developed into a concept of planning and garden design that was unique to Japan • were an inspiration to other properties in Japan and around the world • are symbolic manifestations of the Buddhist Pure Land on this earth
43.	Rezydencja prawosławnych metropolitów Bukowiny i Dalmacji Residence of Bukovinian and Dalmatian Metropolitans	Ukraina Ukraine	2011 II, III, IV	• projektant – czeski architekt Josef Hlávka • zespół architektoniczny składa się z dawnej rezydencji metropolitów, kaplicy, byłego seminarium, kościoła seminarijnego, dawnego klasztoru z wieżą zegarową, ogrodu i parku krajobrazowego • odzwierciedla wpływy społeczne, ekonomiczne i kulturowe na rozwój architektury i urbanistyki od starożytności, przez średniowiecze, absolutyzm i okres Gruender; kompleks stanowi wersję XIX-wiecznego historyzmu w architekturze i planowaniu, który wyraża tożsamość kulturową prawosławia w rejonie Austro-Węgier • designer – a Czech architect Josef Hlávka • an architectural ensemble consists of the former residence of metropolitans, a chapel, a former seminary, seminary church, former monastery with the clock tower, garden and landscaped park • reflects social, economic and cultural influences on the development of architecture and urban planning since ancient times, the Middle Ages, absolutism and the Gruender period; the complex represents a version of 19th century historicist architecture and planning, that express the cultural identity of the Orthodox Church within the Austro-Hungarian Empire
44.	Park Górski Wilhelmshöhe Bergpark Wilhelmshöhe	Niemcy Germany	2013 III, IV kajobraz kulturowy cultural landscape	• właściciel i twórca parku – Karl I von Hessen-Kassel oraz Wilhelm I • górujący nad otoczeniem posąg Herkulesa i elementy wodne Parku Wilhelmshöhe są wyjątkowym symbolem ery europejskiego absolutyzmu • wodne elementy parku są wybitnym przykładem monumentalnych budowli wodnych, które nie mają sobie równych w sztuce ogrodowej baroku i romantyzmu • owner and creator of the park – Karl I von Hessen-Kassel, and Wilhelm I • the towering statue of Hercules and the water displays of the Bergpark Wilhelmshöhe are an exceptional symbol of the era of European Absolutism

				• the water displays are an outstanding and unique example of monumental water structures, that are unparalleled in the garden art of the baroque and romantic periods
45.	Toskańskie wille i ogrody rodziny Medyceuszy Medici Villas and Gardens in Tuscany	Włochy Italy	2013 II, IV, VI krajobraz kulturowy cultural landscape	• właściciele i w wielu przypadkach założyciele ogrodów – rodzina Medyceuszy • dwanaście willi i dwa ogrody rozlokowane w krajobrazie Toskanii, na obszarze, który podlegał wpływom rodziny Medyceuszy, zbudowane od XV do XVII wieku • przykład arystokratycznej rezydencji wiejskiej z końca średniowiecza • świadectwo rozwiązań technicznych i estetycznych w ogrodach wtopionych w otaczające wiejskie środowisko, dających początek wprowadzania idei humanizmu i renesansu w krajobrazie • wille i ogrody tworzą wzorce, które rozpowszechniły się w okresie renesansu we Włoszech, a następnie w całej ówczesnej Europie • są świadectwem wyjątkowego mecenatu kulturalnego i artystycznego rodziny Medyceuszy • owners and often creators of the gardens – the Medici Family • twelve villas and two gardens spread across the Tuscan landscape make up this site which bears testimony to the influence the Medici Family, built between the 15th and 17th centuries • an example of the aristocratic rural residence, created at the end of the Middle Ages • testimony to the technical and aesthetic organisation of the gardens in association with their rural environment, giving rise to a landscape taste specific to Humanism and the Renaissance • villas and gardens create models that have spread widely in Italy during the Renaissance, and then throughout Europe at that time • testimony to exceptional cultural and artistic patronage developed by the Medici
46.	Pałac Golestan Golestan Palace	Iran	2013 II, III, IV	• kompleks składa się z ośmiu zasadniczych budowli pałacowych wykorzystywanych głównie jako muzea otoczone ogrodami • stanowi ważny przykład połączenia perskiej sztuki i architektury z europejskimi stylami i motywami oraz zastosowania w Persji europejskich technologii budowlanych, np. wykorzystanie żeliwa do konstrukcji nośnych • wyjątkowy przykład syntezy Wschodu i Zachodu w sztukach monumentalnych, założeniach architektonicznych i technologiach budowlanych, które stały się źródłem inspiracji dla ówczesnych irańskich artystów i architektów • zbudowane wokół ogrodu gościnnego baseny, a także postawione najbardziej charakterystyczne obiekty pałacowe i bogate ozdoby pochodzą z XIX wieku • the complex consists of eight key palace structures mostly used as museums and the eponymous gardens • represents an important example of the merging of Persian arts and architecture with European styles and motifs and the adaptation of European building technologies, such as the use of cast iron for load bearing, in Persia • an unique example of the synthesis of East and West in the monumental arts, assumptions architectural and construction technologies, which have become a source of inspiration for contemporary Iranian artists and architects • built around the garden furniture swimming pools, as well as the planting of the most characteristic features of the palace and rich ornaments come from the 19th century
47.	Singapurski ogród botaniczny	Singapur	2015 II, IV	• od XIX wieku ośrodek współpracy naukowej, badań i wymiany roślin z ośrodkami na całym świecie • unikalny wzór brytyjskiego kolonialnego tropikalnego ogrodu botanicznego, w stylu angielskiego ogrodu krajobrazowego,

	Singapore Botanic Gardens	Singapore		z układem i budynkami pochodzącymi z różnych etapów jego rozwoju od 1859 roku • since the 19th century close association with scientific plant research and interchange of this and economically important plants across the world • a unique exemplar of a British colonial tropical botanic garden that demonstrates in its historic English landscape style garden, layout and buildings from different stages of development since 1859
48.	Twierdza Diyarbakir oraz krajobraz kulturowy ogrodów Heysel	Turcja	2015 IV krajobraz kulturowy	• twierdza wraz z otaczającym krajobrazem były ważnym ośrodkiem od okresu hellenistycznego, poprzez czasy rzymskie, Sasanidów, bizantyjskie, islamskie i Ottomanów, aż do chwili obecnej • ogrody Heysel były zielonym łącznikiem między miastem i rzeką Tygrys, zapewniającym mu wodę i żywność
	Diyarbakır Fortress and Heysel Gardens Cultural Landscape	Turkey	cultural landscape	• fort and the surrounding landscape have been an important center of the Hellenistic period, through Roman times, Sassanid, Byzantine, Islamic and Ottoman, until now • Heysel gardens were green link between the city and the Tigris river, providing water and food

Podziękowanie

Pragnę gorąco podziękować wszystkim osobom oraz właścicielom i zarządcom miejsc światowego dziedzictwa, którzy udostępnili mi fotografie do niniejszej publikacji.

Acknowledgements

I would like to express my warm thanks to all persons, owners and managers of World Heritage Sites who provided me with photographs to this publication.

Barbara Furmanik, magister inżynier, architekt krajobrazu. W 1998 r. ukończyła architekturę krajobrazu w SGGW w Warszawie. Po ukończeniu studiów ponad dwa lata pracowała dla National Trust (Anglia) przy projekcie rewaloryzacji zabytkowego założenia Stowe Landscape Gardens and Park, jak również dla firmy De Bois Landscape Survey Group (Oxford, Anglia) przy wielu projektach i opracowaniach dotyczących parków i ogrodów na terenie Wielkiej Brytanii (Ashridge, Dunnam Massey, Waddesdon Manor i in.) i Belgii (Laaken). W 2007 r. ukończyła studia na Wydziale Turystyki i Rekreacji WSTiR w Warszawie, pisząc pracę dyplomową z problematyki turystyki w obiektach światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO. W 2000 r. rozpoczęła pracę w Ośrodku Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, obecnie jest pracownikiem Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie. Pracowała przy realizacji wytycznych konserwatorskich oraz projektów rewaloryzacji dla wielu zabytkowych założeń ogrodowych (m.in. Park Mużakowski, Morawa, Kąśna Dolna, Żelazowa Wola, Jabłonna, Park Skaryszewski w Warszawie) oraz przy opracowywaniu dokumentacji wpisu Parku Mużakowskiego na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Od 2013 r. pracuje w Zespole ds. światowego dziedzictwa NID.

Barbara Furmanik, MSc engineer, landscape architect. In 1998, graduated from the Warsaw University of Life Sciences, Landscape Architecture faculty. After graduating she had worked for over two years for the National Trust (England) on the project restoration of the historic site – Stowe Landscape Gardens and Park, as well as for the company De Bois Landscape Survey Group (Oxford, England) on a number of projects and studies of the historic parks and gardens in the area of the whole of England (i.e. Ashridge, Dunnam Massey, Waddesdon Manor) and Belgium (Laaken). In 2007, received BA in the Faculty of Tourism and Recreation, WSTiR in Warsaw, with diploma concerning tourism in the World Heritage properties. In 2000, employed at the Centre for the Preservation of Historic Landscape, at present the National Heritage Board of Poland in Warsaw. She worked for implementation of the conservation guidelines and restoration projects for many historic parks and gardens, including Muskauer Park / Park Mużakowski, Morawa, Kąśna Dolna, Żelazowa Wola, Jabłonna, Skaryszewski Park in Warsaw; a co-author of nomination dossier for the Park Mużakowski inscription on the UNESCO World Heritage List. Since 2013 she has been working in World Heritage Unit and the Centre for World Heritage within the same institution.

Bibliografia / Bibliography

The Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, UNESCO General Conference, 1972.

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, World Heritage Centre 2015.